

JURIDISKA FAKULTETEN

VID LUNDS UNIVERSITET

Alexandra Söderberg

Hur juridik och samhälle samspelar
för att producera bilden av offer och
gärningsmän i våldtäktsmål

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet

30 högskolepoäng

Handledare: Ulrika Andersson

Termin: VT 2023

Innehåll

Summary	3
Sammanfattning	4
Förord.....	5
Förkortningar	6
1 Inledning	7
1.1 Ämne och bakgrund	7
1.2 Syfte och frågeställningar.....	7
1.3 Teori och metod.....	8
1.4 Material och forskningsläge	11
1.5 Avgränsningar och begrepp.....	13
1.6 Disposition.....	14
2 Om språkets betydelse i kommunikationen mellan rättsväsendet och samhället	15
3 Våldtäktsbrottets utveckling och uppbyggnad	19
3.1 Brottets utveckling och historiska bakgrund – våldtäkt i en samhällelig kontext.....	19
3.1.1 Kort om relationen mellan juridik och samhälle	19
3.1.2 Brottets utveckling i dess samhälleliga kontext.....	20
3.2 Brottets utformning och uppbyggnad.....	24
3.2.1 Brottets utformning.....	24
3.2.2 Närmare om begreppen <i>frivillighet, samlag</i> och <i>att förmå</i> 25	
3.2.3 Något om uppsåt och bevisning.....	29
3.3 Om brottets särskilda natur och problematik.....	31
4 Våldtäktsbrottet i rättstillämpningen och rättsliga diskurser	34
4.1 Trovärdiga offer och troliga gärningsmän – om hur våldtäktsbrottets skyddssubjekt och ansvarssubjekt konstruerats i rättstillämpningen	34
4.2 Domarens roll – länken mellan teori och praktik	40
5 Rättsfall.....	45
5.1 Intresset av rättsfall och vikten av att förstå dem	45
5.2 Urval och undersökningens tillvägagångssätt	45
5.3 Resultaten av rättsfallsundersökningen	46
5.3.1 Identifierade diskurser	47
6 Analyserande slutsatser	50
Bilaga A - Lagtext.....	53
Källförteckning	55

Summary

In this essay, I examine how district courts produce the position of victim and perpetrator in rape cases. My main focus is to investigate how language conveys reality, and how law and society interact.

By a study of current law and doctrine, it's clear to see that the provision on rape has changed a lot since it was introduced, but that many perceptions of rape still thrives. It's also possible to see how society and law have developed in parallel with eachother. I demonstrate how the courts are influenced by the values that prevail in society, and at the same time influence society's values through the judgments that are produced.

Through this study of current law, relevant doctrine, and my own examination of district court judgments, I seek to find out: what *characteristics* have traditionally been attributed to rape victims and rapists in the legal system in general and law enforcement in particular, if there's any *difference* between the language used to describe the plaintiff and the defendant in rape cases depending on whether the position is held by a woman or a man, and whether the courts' way of expressing themselves regarding victims and perpetrators in rape cases has *changed* over the past ten years.

The conclusions of my work are that the position of rape victim and rapist have traditionally been filled with stereotypical perceptions that, among other things, have their roots in old ideas about ideal victims and perpetrators. The view of these positions is strongly influenced by which gender has traditionally held the position, but otherwise it's not possible to see that the courts reason in different ways depending on which gender holds the position in the individual case. Lastly, it's also not possible to see any major changes in this regard during the last ten years.

Sammanfattning

I den här uppsatsen undersöker jag hur tingsrätter producerar positionerna offer och gärningsperson i våldtäktsmål. Mitt huvudsakliga fokus är att undersöka hur språket förmedlar verkligheten, och hur juridik och samhälle samspelar.

Genom en kartläggning av gällande rätt och studier av doktrin blir det tydligt att bestämmelsen om våldtäkt förändrats en hel del sedan den infördes, men att många uppfattningar om våldtäkt ändå lever kvar. Det går också att se hur samhälle och juridik har utvecklats parallellt. Jag synliggör hur domstolarna påverkas av de värderingar som råder i samhället, och samtidigt påverkar samhällets värderingar genom dem domar som produceras.

Med hjälp av den här studien av gällande rätt, relevant doktrin och min egen undersökning av tingsrättsdomar försöker jag ta reda på: vilka *egenskaper* som traditionellt tillskrivits våldtäktsoffer respektive våldtäktsmän inom rättsväsendet i allmänhet och rättstillämpningen i synnerhet, om det är någon *skillnad* mellan det språkbruk som används för att beskriva målsägande respektive tilltalad i våldtäktsmål beroende på om positionen innehas av en kvinna eller en man, samt om domstolarnas sätt att uttrycka sig kring offer respektive gärningsperson i våldtäktsmål *förändrats* under de senaste tio åren.

Slutsatserna av mitt arbete är att positionerna våldtäktsoffer och våldtäktsman traditionellt fyllts av stereotypa uppfattningar som bland annat har sina rötter i gamla tankar om ideala offer och gärningsmän. Synen på dessa positioner är starkt påverkade av vilket kön som traditionellt innehaft positionen, men det går inte i övrigt att se att domstolarna resonerar på olika sätt beroende på vilket kön som innehar positionen i det enskilda fallet. Avslutningsvis går det inte heller att se att detta förändrats i någon större utsträckning under de senaste tio åren.

Förord

Jag vill gärna ta tillfället i akt att tacka dem som hjälpt mig på vägen.

Först och främst vill jag tacka min älskade man, Daniel. Jag skulle kunna skriva en ännu längre uppsats än den här om allt du gör för mig och alla anledningar till att jag älskar dig. Jag hade aldrig tagit mig igenom vare sig examensarbetet eller juristutbildningen utan dig. Tack för all din kärlek, allt ditt tålamod och alla dina ansträngningar och uppoffringar. Precis som allt annat i livet delar jag den här segern med dig.

Näst på tur är min pappa. Tack pappa. Du har läst igenom snart sagt alla mina inlämningar under hela utbildningen. När jag har behövt dina värdefulla synpunkter har du alltid ställt upp. Tillsammans har vi gjort en sport av att skriva och läsa igenom texter på så kort tid som möjligt. Så tack för din tid och ditt outröttliga engagemang.

Tack också till mamma. Du kan visserligen inte läsa det här, men sidan hade ändå inte varit komplett utan dig. Du har alltid varit min största supporter. Tack för att du alltid sett min potential. Tack för att du lärt mig att tro på mig själv, och tack för att du ryckte in med din tro när min inte räckte till. Tack för allt mamma.

Jag vill vidare tacka min handledare, Ulrika Andersson, som frikostigt delat med sig sina erfarenheter, goda råd och enorma kunskaper. Du har lett mig framåt med varsam hand. Förutom vägledning och viktiga synpunkter på mitt arbete har du gett mig tröst och uppmuntran. Tack för ditt engagemang och för ditt tålamod med mig.

Förutom min fina handledare vill jag även tacka alla i min responsgrupp. Ni har hjälpt mig att utveckla min text och se på den med nya ögon. Ni har gett mig perspektiv och en känsla av att vi alla kämpat tillsammans genom att dela med er av er själva. Det har varit en ära och en glädje att få dela denna sista kurs och milstolpe med er. Tack Andrea, Christina, Sara och Stefan.

Jag vill också sända en tanke till våra fina bibliotekarier. Det är tur att vi har er! Tack för tips, råd och uppmuntran på vägen.

Alla sist vill jag tacka våra kära vänner. Ni påminner oss om att livet är mer än arbete och studier och att vardag kan vara något glädjefyllt. Det bästa med Helsingborg är ni.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
HD	Högsta domstolen
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalken
SFS	Svensk författningssamling
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

1.1 Ämne och bakgrund

Våldtäktsmål är, och verkar länge ha varit, något som engagerar samhället. Samhällets intresse för sexualbrott i allmänhet och våldtäktsbrottet i synnerhet har ökat markant sedan slutet på 1900-talet.¹ Alla verkar ha en åsikt om hur det borde vara eller inte vara.² Det är lätt att förstå varför. I dessa mål försöker delar av rättssystemet hantera händelser ur människors mest intima sfär, i situationer där det sällan är någon mer än de direkt inblandade som vet vad som hänt.³ Rättsområdet kompliceras ytterligare av att de rättsliga bedömningarna inte enbart påverkas av rent juridiska ställningstaganden, utan även av samhällets rådande syn på våldtäkt, kön och sexualitet. Det är inte bara de ord som står i lagtexten som får betydelse, utan också vad domarna som tillämpar lagtexten läser in i orden.⁴ I det här arbetet ska jag därför närmare undersöka hur domstolarna konstruerar våldtäktsoffer och våldtäktsmän, och vad som kan tänkas påverka deras konstruktioner.

Varför är de frågor som tas upp i det här arbetet så viktiga? Regeringen har vid upprepade tillfällen påpekat vilket inflytande våldtäktsbrott har i ett samhälle, och har poängterat att det är ett ”extremt och oacceptabelt uttryck för bristande respekt för en annan människas självklara rätt till personlig och sexuell integritet och sexuellt självbestämmande.”⁵ Det har lyfts fram att sexuella övergrepp dels påverkar offrets fysiska och psykiska hälsa och dels skadar samhället i stort.⁶ Detta är en av anledningarna till att vidare forskning inom området är så viktig. Dessutom är domare verkliga människor som påverkas av värderingar som finns runt omkring dem.⁷ Det är därför relevant att undersöka vilka synsätt de är mottagliga för, och sprider vidare. De positioner som skapas genom domar sänder signaler till samhället om vad som är acceptabelt eller oacceptabelt, trovärdigt eller tvivelaktigt. De visar genom sina resonemang vad vi kan förvänta oss av varandra. Domarna, som påverkas av kulturen och sammanhanget de uppstår i, utvecklar samtidigt samma kultur och hjälper oss att förstå omvärlden. Därför är det intressant att se hur denna samverkan kan se ut i praktiken.

1.2 Syfte och frågeställningar

¹ Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2016, s. 83, Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2019, ss. 3, 5, Andersson, 2011, s. 24.

² Andersson, 2018, s. 210.

³ Wegerstad, 2022, s. 121.

⁴ Ekström, 2009, s. 146.

⁵ Prop. 2017/18:177, s. 15, Prop. 2021/22:231, s. 45.

⁶ Prop. 2021/22:231, s. 45, Prop. 2017/18:177, ss. 61, 98, Brå, Rapport 2020:6, s. 17.

⁷ Ekström, 2005, ss. 705, 722.

Syftet med den här uppsatsen är att undersöka domstolarnas syn på vad som utgör ett offer och vad som utgör en gärningsman i våldtäktsmål, samt hur domstolarna formar dessa positioner. För att så tydligt som möjligt kunna urskilja och klargöra hur domstolarna ser på och skapar positionerna ska jag jämföra vilket språkbruk som används när kvinnor respektive män är målsäganden och tilltalade. Som ett led i undersökningen är jag också intresserad av att ta reda på om det här har förändrats genom åren. För att kunna uppnå syftet har jag valt att arbeta med följande frågeställningar:

- Vilka egenskaper har traditionellt tillskrivits våldtäktsoffer respektive våldtäktsmän inom rättsväsendet i allmänhet och rättstillämpningen i synnerhet?
- Är det någon skillnad mellan det språkbruk som används för att beskriva målsägande respektive tilltalad beroende på om positionen innehas av en kvinna eller en man i våldtäktsmål?
- Har domstolarnas sätt att uttrycka sig kring offer respektive gärningsperson i våldtäktsmål förändrats under de senaste tio åren?

1.3 Teori och metod

För att besvara min första frågeställning kommer jag främst att utgå från gällande rätt och doktrin på området, medan min andra och tredje frågeställning främst kommer att besvaras genom min egen undersökning av rättsfall.

Den rättsdogmatiska metoden hjälper mig att behandla vedertagna rättskällor för att kartlägga gällande rätt (främst lagtext och förarbeten). Eftersom den metoden inte sträcker sig utöver studier av gällande rätt måste jag dock komplettera mitt tillvägagångssätt.⁸ Det gör jag genom att kombinera den rättsdogmatiska metoden med en rättssociologisk och en genusrättsvetenskaplig metod och ett diskursanalytiskt arbetssätt.

Den rättssociologiska metoden syftar till att undersöka relationen mellan juridik och samhälle och att söka förstå hur dessa påverkar varandra. Detta är en empirisk vetenskap, att jämföra med rättsdogmatiken som är normativ. Rättssociologin behandlar bland annat hur gällande rätt fungerar i praktiken genom tillämpningen, hur systematiken ser ut och vilken funktion rätten har i samhället. Syftet med detta är att förstå rättens utveckling och konsekvenser för att kunna vidareutveckla den på ett bra sätt.⁹

Den genusrättsvetenskapliga metoden är ett bra verktyg för att synliggöra olika maktrelationer i samhället, och för att se hur rätten reproducerar en viss

⁸ Kleineman, 2021, ss. 21-24, 29-31.

⁹ Hydén, 2021, ss. 209-211, 228-231.

ordning mellan könen. Detta genom att rätten ses som en social konstruktion som interagerar med det omgivande samhället. Det gör det viktigt att analysera bland annat hur språket används och söka se vilken förståelse av samhället rätten utgår från, och vilken verkan detta får på samhället. I denna metod tas också hänsyn till att de som formar rätten är verkliga människor, vilka kan påverkas av olika intressen som de sedan för vidare med normerande verkan.¹⁰

Slutligen, något om det diskursanalytiska tillvägagångssättet. Eftersom språket är avgörande i kommunikationen mellan rättsväsendet och medborgarna är det viktigt att vara uppmärksam på hur det används. Därför är det av stort intresse att analysera just vad som förmedlas genom språket, och det går att göra med hjälp av diskursanalys. Texter är ett sätt som diskurser kommer till uttryck på.¹¹ Andersson och Wegerstad förklarar på ett bra sätt hur till exempel domar kan analyseras med ett diskursanalytiskt angreppssätt, och varför det är givande att göra det:

Men domar kan även analyseras med ett socialkonstruktivistiskt och diskursanalytiskt angreppssätt [...]. Ur detta perspektiv handlar det om att studera vilka narrativ som framkommer i domen, hur subjekt konstrueras eller vilka problemformuleringar som skapas. En dom kan då sägas skapa eller reproducera diskurser i samhället – vad som är möjligt eller inte möjligt att uttrycka, exempelvis ”en riktig våldtäkt”, ”ideala offer/förövare”. Vi menar att domar med detta synsätt skapar diskursiva effekter i samhället [...]. Fokus på rättens diskurser möjliggör att andra problemformuleringar, argument och tolkningar kan identifieras som befinner sig bortom juridiken i strikt mening [...].¹²

Jag ansluter mig till detta synsätt, och det är av den anledningen jag har valt att använda mig av diskursanalys för att analysera domarna.

Det finns olika uppfattningar och förståelser av vad som menas med diskurs.¹³ I den här uppsatsen förstås diskurs som något som både påverkar och påverkas av den sociala kontext diskursen är en del av, i det här fallet en rättstillämpande diskurs.¹⁴ Eftersom språket och särskilda uttryck och formuleringar är av betydelse är det fördelaktigt att kunna hänvisa till exempelvis citat, också för att vara transparent.¹⁵

I en undersökning som den här är det vidare intressant att försöka se hur domstolarna formulerar olika narrativ eller berättelser och hur de presenterar parterna och händelserna, samt se hur de legitimerar eller ger mening åt

¹⁰ Svensson, 2021, ss. 276, 277, 282-284.

¹¹ Boréus & Bergström, 2018, s. 24, Andersson, 2004, s. 31.

¹² Andersson & Wegerstad, 2022, ss. 96, 97.

¹³ Bladini, 2013, s. 33.

¹⁴ Jämför Bladini, 2013, ss. 33, 34.

¹⁵ Boréus & Bergström, 2018, s. 41.

innehållet i domskälen. Hur sätter domarna samman berättelserna och hur påverkar sammansättningen eller presentationen läsarens förståelse?¹⁶ Som det sagts i litteraturen: ”Berättelsen är både medium och medel.”¹⁷ Utgångspunkten för det här arbetet är att språket bidrar till att forma verkligheten och att presentationen av en berättelse påverkar förståelsen av berättelsen, vilket innebär att även till synes objektivt formulerade texter förmedlar budskap som går djupare än orden som används.¹⁸

Detta synsätt är i linje med både det genusrättsvetenskapliga och det diskursanalytiska tillvägagångssättet. Den genusrättsvetenskapliga metoden handlar om att synliggöra hur diskriminerande praktiker bekräftas och befästs genom rättsapparaten med målet att kunna förbättra systemet.¹⁹ På liknande sätt syftar diskursanalys till att synliggöra att kunskap produceras och utgår från vissa aktörer i samhället som har någon form av makt, till exempel domstolar. Makt skapar kunskap och makt utövas genom språket.²⁰

Som vi sett är de olika metoder jag redogjort för ovan därför lämpliga för att undersöka hur domar, som den främsta delen av domstolars kommunikation med samhället, formuleras och hur domstolar producerar och reproducerar vissa uppfattningar. Att kombinera metoder på detta sätt är helt i linje med den genusrättsvetenskapliga metoden, som ser fler källor än de klassiskt rättsdogmatiska som relevanta (även om rättsdogmatiken kan vara en bra utgångspunkt)²¹ och den diskursanalytiska.²²

Som en naturlig följd av mina metodval är en av mina teoretiska utgångspunkter för arbetet att språket i domar producerar uppfattningar i det omgivande samhället, detta baserat på de diskursanalytiska utgångspunkterna.²³ Andersson för fram följande viktiga utgångspunkter i en diskursanalytisk metod: att verkligheten förmedlas genom språket, att subjektet skapas i olika diskurser, och att metoden vilar på en socialkonstruktivistisk grund. Den socialkonstruktivistiska grunden innebär i sig att vi utgår från en kritisk inställning till självklar kunskap, att kunskap är historiskt och kulturellt förankrad, att det finns ett samband mellan kunskap och sociala processer, samt att det

¹⁶ Jämför Edgren, 2019, s. 45.

¹⁷ Ekström, 2005, s. 706.

¹⁸ Bladini, 2013, s. 31. Jämför Edgren, 2019, s. 48 och Bladini, 2013, ss. 307, 317.

¹⁹ Svensson, 2021, s. 276.

²⁰ Gunnarsson, Svensson, Käll, & Svedberg, 2018, s. 54. Jämför Boréus & Bergström, 2018, ss. 18, 19, Bladini, 2013, ss. 19, 22 och Andersson, 2009, s. 169.

²¹ Gunnarsson, Svensson, Käll, & Svedberg, 2018, ss. 98, 99, 104, 105.

²² Boréus & Bergström, 2018, s. 257.

²³ Se till exempel Andersson, Hans (ord) eller hennes? - En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp, 2004, ss. 31, 32, 40.

finns ett samband mellan kunskap och social handling.²⁴ Jag ansluter mig till samtliga dessa punkter.

Vidare utgår jag från att domarindividerna inte är totalt objektiva i sitt dömande, utan att deras egna erfarenheter och förståelser av omvärlden flyter in i bedömningarna. Denna utgångspunkt hämtar jag i Moa Bladinis avhandling om domares skenbara objektivitet.²⁵ Min tredje och sista teoretiska utgångspunkt är att domar på grund av det här reproducerar stereotypa uppfattningar om våldtäktsoffer och våldtäktsmän, som vidare påverkar samhället. Detta baserar jag på Ulrika Anderssons avhandling i vilken hon behandlar bland annat hur stereotyper flyter in i dömandet och domarnas diskursiva makt i samhället.²⁶

1.4 Material och forskningsläge

Det material som ligger till grund för undersökningen är i första hand rättsfall, samt lagtext och förarbeten. Lagtext och förarbeten kommer främst att användas för att måla upp den rättsliga ramen och för att ta reda på vilka målsättningar och ställningstaganden som lagstiftaren avsett ska vara styrande i rättstillämpningen. Särskilt förarbeten ligger till grund för information om bakomliggande överväganden och hur lagtext och rättsläge ska förstås. Detta är viktigt inte minst därför att jag kommer att undersöka underrättspraxis, och förarbeten är en viktig rättskälla för domstolarna.²⁷ Med stöd av doktrin och tidigare forskning hoppas jag kunna skapa en bättre förståelse för materialet och rättsområdet, och samtidigt nyansera och problematisera detta komplexa ämne. Som nämnts kommer det här materialet framför allt att användas för att besvara min första frågeställning, samt för att underbygga analysen.

Rättsfallen som ligger till grund för undersökningen är hämtade från tingsrätterna, trots att de är längst ner i domstolshierarkin. Jag har valt just tingsrättsdomar av flera anledningar. Dels så är det den instans som flest personer kommer i kontakt med i och med att det är den första instansen, dels är tingsrätternas domar ofta mer utförliga jämfört med hovrätternas. Högsta domstolen (HD) är förvisso prejudikatinstans, men de frågor som prövas av HD är både färre och ofta av mer principiell karaktär och därför mindre passande i det här sammanhanget.²⁸ Jag är inte intresserad av att fastställa gällande rätt, utan av den rättstillämpning som ligger närmast medborgarna så att säga, och som därigenom får ett bredare genomslag och i praktiken större påverkan på enskilda individer. Målet är att ta reda på vilka uttryckssätt som normalt används

²⁴ Andersson, Hans (ord) eller hennes? - En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp, 2004, ss. 40, 41.

²⁵ Bladini, 2013, ss. 372-375.

²⁶ Andersson, Hans (ord) eller hennes? - En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp, 2004, ss. 25, 31-33.

²⁷ Andersson, 2018, s. 219, Wegerstad, National Report - Sweden, 2022, s. 254.

²⁸ Bernitz, o.a., 2012, ss. 133-140, Edelstam & Ekelöf, 2011, ss. 96, 134.

i domstolarna och med tanke på hur många mål som hanteras av tingsrätterna jämfört med hovrätterna och HD får jag förhoppningsvis ett bättre underlag genom att studera tingsrättsdomar. Se mer om hur urvalet av domar gått till i avsnitt 5.2.

Det finns redan en hel del forskning, både vad gäller domstolars syn våldtäktsoffer och våldtäktsmän, domares objektivitet och den språkliga utformningen av domar. En av de mest framträdande forskarna vad gäller domstolars syn på kvinnor i sexualbrottsmål är Ulrika Andersson. Förutom ett flertal artiklar och andra texter har hon framförallt i sin avhandling *Hans (ord) eller hennes?: en könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp* undersökt frågor som liknar dem som berörs i denna uppsats.²⁹ Avhandlingen och flera av Anderssons andra texter utgör en del av det underlag jag kommer använda för att skapa en bättre förståelse för relevanta genusvetenskapliga aspekter och för hur våldtäktsbrottets ansvarssubjekt och skydds-subjekt produceras, samt för att redogöra för rättsutvecklingen på området. Avhandlingen har beskrivits som ”den första rättsvetenskapliga avhandlingen med kritisk diskursanalytisk ansats i Sverige”³⁰ och jag har också inspirerats av Anderssons tillvägagångssätt i den i min egen analys av rättsfall.

Andra som bidragit med viktig forskning om frågor och ämnen som liknar det som behandlas i den här uppsatsen är Linnea Wegerstad och Moa Bladini. Wegerstad har bland annat skrivit om straff och bevisvärdering avseende mål om våldtäkt och arbetat med att undersöka efterdyningarna av metoo-rörelsen.³¹ Bladini skrev sin doktorsavhandling *I objektivitetens sken - en kritisk granskning av objektivitetsideal, objektivitetsanspråk och legitimeringsstrategier i diskurser om dömande i brottmål*, som behandlar hur juristers gemensamma förutfattade föreställningar om världen döljs i rättsliga processer och framstår som naturliga.³² Båda dessa forskares bidrag utgör en viktig del av mitt material.

Andra som varit inflytelserika inom forskning på sexualbrottens område är Monika Edgren, Madeleine Leijonhufvud, och Wanna Svedberg.³³ Därför utgör också deras texter en del av underlaget för den här uppsatsen. Även etnologen Simon Ekström har skrivit flera relevanta texter om just synen på

²⁹ Andersson, Hans (ord) eller hennes? - En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp, 2004.

³⁰ Bladini, 2013, s. 37.

³¹ Se exempelvis hennes avhandling: Wegerstad, Skyddsvärda intressen och straffvärda kränkningar. Om sexualbrotten i det straffrättsliga systemet med utgångspunkt i brottet sexuellt ofredande, 2015.

³² Bladini, 2013.

³³ Bladini & Svedberg Andersson, 2020, s. 97, Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2019, s. vii.

våldtäkt, våldtäktsoffer och våldtäktsmän ur ett historiskt perspektiv, varför flera av hans texter ingår i mitt material.³⁴

Även om det redan finns mycket forskning så finns det, som nämnts i inledningen, ändå ett stort behov av fortsatt forskning. Eftersom ingen tidigare verkar ha behandlat just de frågeställningarna som jag arbetar med i denna uppsats hoppas jag kunna bidra till fältets vidareutveckling.

För övrigt förstår jag att jag själv ofrånkomligen påverkas av de värderingar som omger mig och jag försöker därför arbeta med allt material på ett medvetet sätt.³⁵

1.5 Avgränsningar och begrepp

För att kunna genomföra arbetet på ett kärnfullt och stringent sätt har jag valt att begränsa mig till att fokusera på bestämmelsen om våldtäkt i brottsbalken (BrB) 6:1. Alltså faller alla andra sexualbrott utanför den här undersökningen. För att kunna göra ett relevant urval av rättsfall (se mer utförligt om detta urval i avsnitt 5.2) som har så likvärdiga utgångspunkter som möjligt kommer jag endast att behandla rättsfall som handlar om våldtäkt mot vuxna och inte mot minderåriga³⁶ och endast fullbordade brott, inte försöksbrott. Jag kommer inte heller att inkludera mål där våldtäkt är ett led i annan brottslighet, så som mord eller människohandel.

Eftersom en del av mitt syfte med det här arbetet är att undersöka hur domstolar ser på och uttrycker sig kring våldtäktsoffer och våldtäktsmän kommer jag att inkludera både mål med typisk partsuppställning och mål med atypisk partsuppställning i mitt material. Detta för att bättre försöka utkristallisera hur positionerna konstrueras. Den vanligaste partsuppdelningen i våldtäktsmål är att kvinnor är målsägande och män tilltalade. Detta är alltså den typiska partsuppställningen, och den atypiska partsuppställningen representeras av mål där män är våldtäktsoffer eller kvinnor våldtäktsmän.³⁷

Eftersom jag vill undersöka hur positionen som offer och positionen som förövare konstrueras använder jag mig av begreppet gärningsperson istället för gärningsman, för att eftersträva en så neutral och medveten utgångspunkt som

³⁴ Se bland annat hans avhandling: Ekström, Trovärdighet och ovärdighet: Rättsapparaten hanterande av kvinnors anmälan av våldtäktsbrott. Stockholm 1946–1950, 2002.

³⁵ Jämför till exempel Bladini, 2013, ss. 40, 41, 44, 73, 373.

³⁶ Detta främst för att sexualbrott riktade mot minderåriga aktualiserar andra bedömningar. Vuxna är i detta sammanhang personer över 15 år. Jämför Brå, Rapport 2020:6, s. 28 och Andersson, Hans (ord) eller hennes? - En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp, 2004, s. 18.

³⁷ Prop. 2017/18:177, s. 76, Brå: <https://bra.se/statistik/statistik-utifran-brottstyper/valdtakt-och-sexualbrott.html> 9/2–23.

möjligt. Jag är medveten om att gärningspersonen i våldtäktsmål i regel är man och bortser inte från detta i min undersökning, men jag vill försöka fylla begreppet med den betydelse som framkommer i min undersökning.

Vidare skriver jag återkommande om den traditionella synen på offer och våldtäktsmän. Med traditionell avser jag den syn som varit rådande genom historien och fram till idag, de uppfattningar som under längre tid haft starkt fäste och därför också i regel dröjer sig kvar i det kulturella medvetandet.

1.6 Disposition

Inledningsvis kommer jag att redogöra för språkets betydelse och relationen mellan juridik och samhälle, samt våldtäktsbrottets uppbyggnad och konstruktion. Jag kommer även att redogöra för den rättsliga bakgrunden för att sätta det nuvarande våldtäktsbrottet i sin juridiska och samhällsliga kontext. På så vis blir det synligt vad dagens rättsliga överväganden har sin grund i, och det blir samtidigt synligt hur juridik och samhälle utvecklas i relation till varandra. Sist i tredje kapitlet behandlar jag våldtäktsbrottets särskilda natur och problematik för att tydliggöra dess komplexitet och identifiera några av utmaningarna.

I kapitel fyra ligger fokus på rättstillämpningens hantering och konstruktion av våldtäktsparagrafens skyddsobjekt och ansvarssubjekt. Detta kapitel innehåller två avsnitt. Det första tar upp frågan om vem som framställs som ett trovärdigt våldtäktsoffer och vem som framställs som en trolig våldtäktsman. Här undersöker jag hur stereotyper och myter reproduceras och vilket utrymme de får i rättstillämpningen. Det andra avsnittet handlar om domarens inflytande, för att återigen åskådliggöra relationen mellan samhälle och juridik. Detta avsnitt tar upp frågan om objektivitet och hur domare samtidigt påverkar och påverkas av kulturen de finns i.

I kapitel fem redogör jag närmare för undersökningen av rättsfall; varför rättsfall är av betydelse och intresse för ämnet ifråga, hur urval och undersökning har genomförts och vilka resultat undersökningen lett till. Efter en genomgång av resultaten kommer jag avslutningsvis att presentera mina slutsatser och en analys av arbetet i kapitel sex.

2 Om språkets betydelse i kommunikationen mellan rättsväsendet och samhället

Det har sagts att: ”Berättelser rör sig i ett kretslopp av producenter och konsumenter”³⁸ och att ”[...] berättelser inte är individuella utan skapas inom ett socialt interaktivt flöde och [...] har produktiva egenskaper.”³⁹ De producerar och produceras samtidigt.⁴⁰ Det här gäller även berättelser om våldtäkt. Ju fler olika slags våldtäkter, våldtäktsoffer och våldtäktsmän som skildras inom både rättsliga och utomrättsliga diskurser, desto mer utrymme för olika upplevelser skapas inom våldtäktsbegreppet.⁴¹ Detta påverkar i sin tur vilka berättelser och upplevelser som kommer att ges utrymme framöver, och vem som kommer att kännas igen som ett offer. Det är ett sätt att skapa samhörighet för enskilda individer och det är samtidigt ett sätt för samhället att bredda sin kunskap.⁴² Eftersom det har så stort inflytande över både samhället och enskilda individer är det viktigt att alla som arbetar med den här typen av frågor är medvetna om det. Ett sätt att öka medvetenheten är genom att analysera vilka berättelser som förs fram, och hur.

Att studera propositioner och remissinstansernas synpunkter på dessa är ett bra sätt att synliggöra vilken betydelse språk och ordval har. Se som exempel följande utdrag ur propositionen till 2022 års lagändring där olika remissinstanser har synpunkter på särskilda språkval:

Brottsoffermyndigheten, Kvinnofronten och Sveriges Kvinnolobby invänder mot rekvisitet tåla. Enligt Brottsoffermyndigheten kan ”tåla” tolkas som att offret accepterar att bli utsatt sexuellt. Brottsoffermyndigheten föreslår att rekvisitet ska ersättas med ”utstå” eller ”utsättas för”. Sveriges Kvinnolobby föreslår att det ska ersättas med ”uthärda” eller ”genomlida”.⁴³

Fatta framför att språkbruk och ordval har ett stort inflytande över vår verklighetsuppfattning och förståelse av händelser och att förslaget kommer att leda till att fler personer som har utsatts för våldtäkt får lättare att identifiera sig själva som brottsoffer i lagens mening.⁴⁴ (Angående det nya samlagsbegreppet.)

³⁸ Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2016, s. 83.

³⁹ Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2016, s. 84.

⁴⁰ Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2019, s. 6.

⁴¹ Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2016, s. 86.

⁴² Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2019, s. 6, Andersson & Wegerstad, 2022, ss. 98, 117, 119. Jämför Ekström, 2005, s. 705 om att offer måste *igenkännas* innan de kan *erkännas*. Min egen kursivering.

⁴³ Prop. 2021/22:231, s. 23.

⁴⁴ Prop. 2021/22:231, s. 32.

Unizon motsätter sig att ytterligare könsneutralisera samlagsbegreppet. Att begreppet utgår från en manlig gärningsman mot en kvinna och sträcker sig till jämförliga handlingar speglar enligt Unizon statistiken. Enligt Unizon framgår inte på vilket sätt en språkändring skulle ge ytterligare skydd till någon våldsutsatt person eller leda till annan konkret förbättring. Unizon anför att en ogrundad förändring av fungerande lagtext riskerar att leda till att flickor och kvinnors särskilda utsatthet på sikt osynliggörs trots att flickor och kvinnor är överrepresenterade som våldsoffer för sexualbrott.⁴⁵

Dessa exempel är klara demonstrationer av att ord bär på en innebörd som går bortom den rent lexikaliska. Enskilda ord bär på associationer, värderingar och signaler. Även om sådana här diskussioner kan ge intryck av att vara onödigt detaljorienterade är det odiskutabelt att språket påverkar samhällets syn och att även nyansskillnader sänder signaler.⁴⁶ Samtidigt är det värt att påminnas om att språkets potential begränsas av hur det används. Det hjälper inte att byta ut ord och begrepp om inte tillämpningen i praktiken förändras.⁴⁷

Ett annat exempel som illustrerar betydelsen av språk och ordval, och att lagstiftaren i någon mån är medveten om betydelsen, finner vi i 2005 års reform av våldtäktsparagrafen. I och med den ersatte lagstiftaren termen ”sexuellt umgänge” med ”sexuell handling” för att tydliggöra att det inte handlar om sex som är frivilligt och ömsesidigt.⁴⁸ Än idag kritiseras dock sexualbrottslagstiftningen för att i allt för hög utsträckning uttryckas i termer som förknippas med sexuella handlingar som sker i samtycke och ömsesidighet, och att våldtäktsbrottet framställs som ett problem kopplat till sex snarare än våld.⁴⁹ Andra har uttryckt det som att våldet i sig har sexualiserats och att våldtäkt är ett socialt våld.⁵⁰ Allt detta bidrar till att skapa otydlighet och ambivalens i förståelsen av brottet, och ur ett genusrättsvetenskapligt perspektiv anses ett sådant språkbruk dölja de strukturella aspekterna av brottet, likt en dimridå.⁵¹ Enligt mig är det tänkbart att den här ambivalensen är en anledning till att det

⁴⁵ Prop. 2021/22:231, s. 33.

⁴⁶ För ett annat intressant exempel på vikten av ordval och formuleringar, se Bladini & Svedberg Andersson, 2020, s. 116 om diskussioner om valet mellan begreppen *samtycke* och *frivillighet* som hållits i Danmark.

⁴⁷ Jämför Prop. 2017/18:177, s. 16 där det nämns att språket i våldtäktsparagrafen tidigare gjorts könsneutralt och objektivt. Ändå har brottet efter denna förändring fortsatt kritiserats för att vara beroende av uppfattningar om kön, genus och sexualitet. Se bland annat Andersson, Hans (ord) eller hennes? - En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp, 2004, ss. 21, 29, 30, 128 och Andersson, 2004, s. 278.

⁴⁸ Prop. 2017/18:177, s. 16.

⁴⁹ Andersson, 2018, s. 213, Andersson, 2004/05, ss. 225, 226, Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2016, s. 87. För exempel på hur språk signalerar ömsesidighet i rättstillämpningen, se Edgren, 2019, ss. 49, 52, 53, 64.

⁵⁰ Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2016, s. 90.

⁵¹ Andersson, 2019, ss. 106, 110, Andersson & Wegerstad, 2022, s. 94. Jämför Bladini & Svedberg Andersson, 2020, ss. 109, 120.

är svårt att skapa de normativa värderingar lagstiftaren eftersträvar i samhället.

Att lagstiftaren i allmänhet är medveten om språkets betydelse syns vidare i diskussioner om huruvida brottet våldtäkt bör få en annan beteckning. Det är ett förslag som diskuterats men avvisats för att just termen *våldtäkt* bär på ett särskilt signalvärde, och regeringen konstaterade följande:

[...] har ordet våldtäkt, som historiskt har reserverats för det allvarligaste sexualbrottet, en tydlig betydelse och innebörd hos allmänheten som inte nödvändigtvis har sin grund i de rekvisit som lagen anger för brottet. Det som starkast talar för att beteckningen våldtäkt bör vara kvar är det tydliga signalvärde begreppet har på så sätt att det indikerar allvaret i gärningen. Att byta ut våldtäkt mot sexuellt övergrepp riskerar leda till att brottet uppfattas som mindre allvarligt [...].⁵²

I samma anda har vissa remissinstanser kritiserat gradindelningen av våldtäkt för att de upplever att en benämning av vissa våldtäkter som ”synnerligen grova” skulle förminska hur allvarlig en våldtäkt är, oavsett grad. Som att beteckningen ”synnerligen grov” förminskar traumat av alla andra våldtäkter.⁵³

Språkets inflytande har vidare blivit tydligt i praxis.⁵⁴ Ett bra exempel på detta tas upp i en analys av rättsfall av Andersson och Wegerstad. Analysen utgår från mål där kvinnor åtalats för att ha förtalat män genom att anklaga dem för våldtäkt, och jag vill i detta sammanhang särskilt ta fasta på två olika domsskrivningar som presenteras. I det ena målet skrev domstolen att ”Den långa tid som förlöt innan hon gjorde en polisanmälan *påverkar därför inte trovärdigheten* av hennes berättelse.”⁵⁵ I det andra målet skrev en annan domstol: ”Tingsrätten bedömer därför att den sena tiden för anmälan *inte innebär att målsägandens uppgifter av detta skäl kan anses sakna trovärdighet.*”⁵⁶ Författarna menar att den andra skrivningen kan uppfattas som ambivalent, och jag är benägen att hålla med.⁵⁷ Dessa två exempel visar varför det är viktigt *hur* något sägs. Egentligen säger domstolarna samma sak: att en sen anmälan inte minskar målsägandens trovärdighet. Men sättet det sägs på antyder att domstolen i första fallet ger starkare stöd för målsägandens utsaga än i andra fallet. Den första formuleringen uppfattas som slutgiltig medan den andra

⁵² Prop. 2017/18:177, s. 26.

⁵³ Prop. 2017/18:177, s. 59.

⁵⁴ Se exempelvis Andersson, 2018, s. 217 där hon argumenterar för att åklagaren i ett fall använt ett språkbruk som associeras med övergrepp, medan en åklagare i ett annat fall använt ett språkbruk som förknippas med samtycke och ömsesidighet, och att detta skapat en viss presumtion eller förståelse hos domstolen. Detta ska alltså ha bäddat för olika utgångar beroende på hur domstolarna underförstått serverats materialet. Se också Andersson, 2019, ss. 109-111 på samma tema.

⁵⁵ Andersson & Wegerstad, 2022, s. 103. Min egen kursivering.

⁵⁶ Andersson & Wegerstad, 2022, s. 105. Min egen kursivering.

⁵⁷ Andersson & Wegerstad, 2022, s. 105.

uppfattas som just ambivalent. Den första formuleringen skapar en bild av en trovärdig målsägande medan den andra skapar en bild av en *eventuellt* trovärdig målsägande. Så även fast domstolarna i princip kommit till samma slutsats skapar formuleringarna helt olika uppfattningar, antydningar och känslor.

Vi ska komma ihåg att fler rättsliga aktörer, så som åklagare och advokat, påverkar berättelsen även om det inte alltid framgår av domarna, och att det som berättas är strategiskt anpassat efter forumet och den omgivande kontexten.⁵⁸ Den omgivande kontexten utgörs av en kombination av det rättsliga sammanhanget och de värderingar som råder i samhället.⁵⁹ Berättelserna formas bland annat utifrån åklagares och advokaters kunskap om vad som är juridiskt relevant i en rättegång, samt efter hur rekvisiten i lagtexten är konstruerade.⁶⁰

⁵⁸ Andersson, 2018, s. 216, Andersson, 2019, s. 108, Ekström, 2009, ss. 147, 148, 152, 153, Bladini, 2013, ss. 47, 300, 334. Jämför Ekström, 2005, s. 705. Se också Lövkrona, 2009, s. 40 om polis och åklagares inflytande över vilka mål som överhuvudtaget förs fram.

⁵⁹ Ekström, 2005, s. 707, Ekström, 2009, s. 147.

⁶⁰ Ekström, 2005, ss. 709, 710.

3 Våldtäktsbrottets utveckling och uppbyggnad

3.1 Brottets utveckling och historiska bakgrund – våldtäkt i en samhällelig kontext

3.1.1 Kort om relationen mellan juridik och samhälle

Som avsnittet ovan visar existerar rätten inte i ett vakuum, utan samhälle och juridik påverkar varandra växelvis.⁶¹ Ekström beskriver träffande att ”Domstolen finns i samhället, inte avgränsad eller åtskild från det kulturella, utan mitt i ett korsdrag av ömsesidig påverkan.”⁶²

Att det finns ett samband mellan samhälle och juridik kan vi bland annat förstå av att lagstiftaren gång på gång anger lagstiftningens normativa verkan som ett grundläggande skäl för bestämmelser.⁶³ Det är tydligt exempelvis i propositionen till samtyckeslagen där det anges att ett syfte med förändringen var att rättsapparaten ville sända ”ett tydligt och normativt budskap och [...] på så vis påverka människors värderingar.”⁶⁴ Vidare sägs det att:

En grundtanke bakom att kriminalisera ett visst beteende är att kriminaliseringen ska påverka människor på ett sådant sätt att de inte begår brott, dvs. att den ska ha en allmänpreventiv verkan. Allmänpreventionen verkar genom avskräckning, moralbildning eller moralförstärkning och genom vanebildning.⁶⁵ [...] Med den skärpta lagstiftningen finns det en förhoppning om att det sexuella våldet i samhället minskar. Om förslagen genomförs och följs upp av utbildnings- och informationsinsatser bedömer regeringen det som troligt att förslagen – åtminstone på sikt – kan leda till att normer och förhållningssätt till sexualitet och sexuell samvaro kommer att förändras så att färre sexualbrott genomförs.⁶⁶

Ofta går det också att se en koppling mellan medias kritik eller samhällsdebatten och utveckling av rätten.⁶⁷ Exempelvis har röster i media sedan länge varit kritiska till att de som våldtar inte hålls ansvariga. En synpunkt har varit att den som våldtar borde bära ansvar för att försäkra sig om att den andra

⁶¹ Andersson & Wegerstad, 2022, s. 95. Jämför Andersson & Edgren, 2018, ss. 202, 206. Begreppet *rätten* åsyftar i den här uppsatsen rättsordningen eller rättsapparaten i allmän mening.

⁶² Ekström, 2005, s. 705.

⁶³ Se exempelvis Prop. 2017/18:177, ss. 22, 23, 130.

⁶⁴ Prop. 2017/18:177, s. 22.

⁶⁵ Prop. 2017/18:177, s. 75.

⁶⁶ Prop. 2017/18:177, s. 76.

⁶⁷ Wegerstad, National Report - Sweden, 2022, s. 252, Wegerstad, 2022, s. 119, Andersson, 2019, ss. 101, 102. Jämför Prop. 2021/22:231, s. 98, Andersson & Edgren, 2018, s. 202 och Bladini & Svedberg Andersson, 2020, s. 96.

parten vill delta, och inte undslippa ansvar för att det inte går att visa att det funnits uppsåt. Som respons på den här kritiken kan vi nu se hur lagtexten utgår från frivillighet och en persons ansvar att försäkra sig om att den andra parten vill delta i sexuella aktiviteter, och att även oaktsam våldtäkt gjorts straffbar.⁶⁸

Det blir lättare att förstå sambandet mellan den rådande kulturen i samhället och juridiken om vi ser kultur som en mänsklig konstruktion. På så sätt går det enklare att förstå sexualbrott och våldsutövning som något kulturellt och, i förlängningen, något strukturellt. Det blir tydligare hur uppfattningar om kön och sexualitet formar och reproduceras i samhället.⁶⁹ Därför är det som nämnts även relevant att undersöka hur olika representanter i samhället (exempelvis inom rättsväsendet) uttrycker sig kring våldtäkt.

3.1.2 Brottets utveckling i dess samhällliga kontext

Som vi har sett reflekterar juridiken den syn som råder i samhället, och vice versa. Dagens uppfattningar om våldtäkt är ett slags arv som förts vidare, och som går långt tillbaka i tiden. För att så småningom förstå dagens syn på kön och sexualitet kan det därför vara bra att inleda med en historisk utblick och se vilka uppfattningar som traditionellt sett varit rådande.⁷⁰ Att studera våldtäktsbrottet ur ett historiskt perspektiv är dessutom ett bra sätt att skapa förståelse för hur samhällets syn på sexualbrott har utvecklats och förändrats. Juridik speglar den omgivande kulturen och rätt och samhälle rör sig ofta framåt parallellt, även om rätten ibland kritiseras för att utvecklas allt för långsamt.⁷¹ Det är ett välkänt faktum att lagtext och rättstillämpning används för att forma värderingar och attityder i samhället, samtidigt som det är ett sätt att följa med och utveckla kulturen.⁷² Att utvecklingen av sexualbrott skett långsamt beror till stor del på att förändringar ofta mötts av motstånd, som har sina rötter både i juridiken och i det omgivande samhället.⁷³ Som exempel kan nämnas att det tog 20 år från det att lagstiftaren första gången tog upp frågan om samtycke eller frivillighet som gräns för det straffbara området, till dess att det faktiskt blev verklighet.⁷⁴

Inledningsvis kan vi konstatera att våldtäktsbrottet, bortsett från att det rent tekniskt sett olika ut vid olika tidpunkter, har styrts av olika intressen vid olika tidpunkter. Redan i mitten av 1200-talet infördes en variant av

⁶⁸ Wegerstad, 2022, ss. 119, 120, BrB 6:1 a.

⁶⁹ Lövkrona, 2009, ss. 34, 35. Jämför Lövkrona, Den våldsamme mannen, 2009, ss. 9, 10.

⁷⁰ Andersson & Edgren, 2018, s. 200, Bladini & Svedberg Andersson, 2020, s. 100.

⁷¹ Jämför Andersson, 2009, ss. 174, 183 och Leijonhufvud, 2011, ss. 309-311, 315.

⁷² Prop. 2017/18:177, ss. 22, 30, 132, Leijonhufvud, 2004, s. 730. Jämför åter med Leijonhufvud, 2011, ss. 308-315. Jämför även med resonemang om förtalsbrottet i Andersson & Wegerstad, 2022, s. 109. Hur väl juridiken faktiskt återspeglar samhället kan dock diskuteras, se Bladini & Svedberg Andersson, 2020, s. 120.

⁷³ Bladini & Svedberg Andersson, 2020, s. 100, Leijonhufvud, 2011, ss. 310, 312-315.

⁷⁴ Bladini & Svedberg Andersson, 2020, s. 105, Prop. 2017/18:177, s. 11.

våldtäktsbrottet genom brott mot kvinnofriden, vilket omfattade våldtäkt. Andersson visar i sin avhandling att det som från början motiverade våldtäktsbrottet var att skydda männens intressen och, som ett led i det, äktenskapet som institution. Detta eftersom äktenskapet i sig var en anordning som tillgodosåg männens ekonomiska och samhälleliga intressen. I linje med detta brukar det sägas att våldtäkt på den här tiden var att förstå som ett egendomsbrott riktat mot den man kvinnan tillhörde. Synen modifierades något successivt. Fram till 1700-talet uppfattades våldtäkt som ett brott mot ordningen i samhället. Staten och kyrkan var fortfarande stommen i samhället och våldtäkt var ett brott som gick emot den ordning staten och kyrkan ansågs stå för. I denna välordnade kultur var kvinnan ärbär och män som våldtog var okontrollerade. Redan här ser vi hur manlig sexualitet konstrueras som något aktivt (som kan behöva behärras) och kvinnlig sexualitet som något passivt. Därför låg också rättsligt fokus på mannen som störde ordningen.⁷⁵

Kanske kan det sägas att det är i och med 1734 års lag våldtäktsbrottet så som vi länge känt igen det i modern tid börjar framträda. Andersson beskriver det som att det är under den här tiden själva de sexuella inslagen och de rent fysiska aspekterna börjar få betydelse. Detta dels genom att det lades större vikt vid att utreda kvinnans fysiska tillstånd efter den påstådda våldtäkten, dels genom att rättstillämpningen intresserade sig mer för vad som fysiskt och sexuellt skulle uppfattas som våldtäkt. Det var inte längre äran och moralen som stod i centrum utan det kroppsliga. I viss utsträckning i alla fall.⁷⁶ Den tidigare så kallade ärbära kvinnan började problematiseras och fokus flyttades från våldtäktsmannen.⁷⁷

Under 1800-talet ser vi tydligare uttryck för hur det klassiska rättsliga subjektet konstrueras som autonomt.⁷⁸ Skyddsintresset vid våldtäkt blev nu kvinnans handlingsfrihet och viljefrihet, alltså hennes sexuella frihet. Detta intresse kvarstod och från 1965 och framåt är lagstiftarens uttryckliga mål att skydda individens sexuella integritet. Som en del i arbetet mot detta mål gjordes även våldtäkt inom äktenskapet straffbart.⁷⁹

1984 klassificerades våldtäktsbrottet slutligen som ett sexualbrott. Våldtäktsbestämmelsen blev i samband med det könsneutral och omfattade även

⁷⁵ Andersson, Hans (ord) eller hennes? - En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp, 2004, ss. 78-80, Bladini & Svedberg Andersson, 2020, s. 100.

⁷⁶ Vid en genomlysning av de rättsliga argumentationerna syns det emellertid att moralen fortfarande var en betydande faktor. Se Andersson, 2004, s. 84.

⁷⁷ Andersson, Hans (ord) eller hennes? - En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp, 2004, ss. 81, 82.

⁷⁸ Angående autonomins ursprung ur Kants filosofi, se Gunnarsson, Svensson, Käll, & Svedberg, 2018, s. 62.

⁷⁹ Andersson, Hans (ord) eller hennes? - En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp, 2004, ss. 84, 89-91, Bladini & Svedberg Andersson, 2020, ss. 100, 101, Andersson & Wegerstad, 2016/17, s. 15.

homosexuella övergrepp.⁸⁰ Detta gjordes genom att lagtexten utvidgades till att gälla sexuellt umgänge som kunde *jämföras* med samlag (som fortsatt var norm och utgångspunkt).⁸¹ Fram till 1984 utgick alltså lagstiftaren helt från en manlig våldtäktsman och ett kvinnligt våldtäktsoffer och ”normalt köns-umgänge mellan man och kvinna”⁸² och det hade tidigare inte ansetts finnas något behov av att göra bestämmelsen könsneutral.⁸³ Vid den här tiden ansågs dock att bestämmelsen var präglad ”av äldre tiders moralföreställningar [...] och [...] till en del grundades på en föråldrad kvinnosyn” och därmed i behov av en uppdatering.⁸⁴ Genom den här förändringen kunde kvinnor officiellt vara våldtäktsmän och män våldtäktsoffer.⁸⁵

2005 genomfördes nästa genomgripande reform av sexualbrott för att ytterligare förstärka individens rätt till sexuell integritet och sexuell självbestämmande. Lagstiftaren ersatte termen ”sexuellt umgänge” med ”sexuell handling” för att tydliggöra att det inte handlar om sex som är frivilligt och ömsesidigt. Lagstiftaren ville söka ta fasta på att kunskapen om vem som kan vara ett våldtäktsoffer och hur ett sådant bör agera hade nyanserats och fördjupats. Därför togs exempelvis kravet på att offret gjort motstånd bort.⁸⁶ 2013 utvidgades tillämpningen av bestämmelsen ytterligare av samma anledning, bland annat genom att begreppet ”hjälplost tillstånd” ersattes med ”särskilt utsatt situation” och att rättstillämpningen nu skulle kunna ta hänsyn till tillstånd av frozen fright. Det sades dessutom att det var kränkningen, som ju är ett maktovergrepp i sig, som skulle vara avgörande beträffande vilka sexuella handlingar som är jämförbara med samlag, istället för handlingens rent tekniska karaktär.⁸⁷

Den så kallade samtyckeslagen trädde i kraft 1 juli 2018⁸⁸ och kan sägas ha utgjort ett juridiskt paradigmskifte.⁸⁹ Samtyckeslagen kallas just så på grund av att de gränsdragande rekvisiten i och med denna förändring byttes ut, från att utgöras av tvång, våld och hot till bristande frivillighet, eller samtycke. Notera att jag i förevarande arbete använder begreppen samtycke och frivillighet parallellt. Termen ”samtycke” används dock inte i lagtexten gällande våldtäkt, utan där talas endast om frivillighet. Detta för att inte sammanblanda

⁸⁰ Prop. 1983/84:105, ss. 15-17, Prop. 2017/18:177, s. 16.

⁸¹ Andersson, 2018, s. 214, Bladini & Svedberg Andersson, 2020, s. 102. Angående den traditionella synen på det heterosexuella samlaget som norm, se även Ekström, 2009, s. 155.

⁸² SOU 1953:14, s. 237.

⁸³ Andersson, 2004, ss. 90-92, SOU 1953:14, ss. 237, 238.

⁸⁴ Prop. 2017/18:177, s. 16, Prop. 1983/84:105, s. 15.

⁸⁵ Bladini & Svedberg Andersson, 2020, s. 102. Notera att det även efter denna förändring har diskuterats huruvida innebörden faktiskt är könsneutral i praktiken. Se till exempel Andersson, 2011, s. 26.

⁸⁶ Prop. 2017/18:177, ss. 16, 17.

⁸⁷ Prop. 2017/18:177, s. 19. Jämför Andersson & Wegerstad, 2016/17, ss. 9, 14, 15.

⁸⁸ Prop. 2017/18:177, s. 11.

⁸⁹ Bladini & Svedberg Andersson, 2020, s. 95. Jämför också Bladini & Svedberg Andersson, 2020, s. 106.

våldtäktsbestämmelsens innehåll med regler i brottsbalken som rör samtycke som allmän ansvarsfrihetsgrund.⁹⁰

I propositionen till den nya lagen uttalades att syftet med förändringen var att ”tydliggöra att varje människa har en ovillkorlig rätt till personlig och sexuell integritet och sexuellt självbestämmande”⁹¹ och att ”det är en grundläggande uppgift för samhället att skydda barn och vuxna mot alla former av sexuella kränkningar.”⁹² Våldtäkt och andra sexualbrott har sedan åtminstone slutet av 1900-talet kopplats samman med ojämlikhet mellan könen⁹³ och ett mål med den nya lagstiftningen är att kvinnor och män ska ha samma rätt till kroppslig integritet.⁹⁴ Det sades också att

Utgångspunkten måste vara att den som utför en sexuell handling mot någon annan person har ett ansvar för att förvissa sig om att den andra personen vill delta. Det är en följd av att en sexuell handling mot någons vilja är ett intrång i en mycket integritetsnära sfär och en kränkning av den utsattes självbestämmande inom ett område som är centralt för vår uppfattning om vår värdighet som person [...].⁹⁵

Återigen motiverades förändringen bland annat med att kunskapen om hur våldtäktsoffer reagerar förbättrats.⁹⁶ Konstruktionen kan alltså inte längre utgå från att det finns *ett* sorts offer som reagerar på ett givet sätt, och att det är det enda rätta. Myten om det ideala offret är gammal och robust men vi kan ändå se att lagstiftaren och rättstillämpningen på senare år ansträngt sig för att skapa utrymme för fler sorters offer.⁹⁷

Lagstiftningen så som den såg ut fram till 2018 har utsatts för häftig kritik under lång tid. Kritiken har riktats mot våldtäktsdefinitionen, hur bedömningen av bevis och parternas berättelser värderas, samt vilket fokus som lagts på målsäganden och hur hen behandlas under rättsprocessen. Domstolarna har kritiserats för att de låtit irrelevanta faktorer påverka bedömningarna, och den här kritiken har visats ha fog för sig.⁹⁸ Lagändringarna mottogs därför med glädje av många och uppfattades som en tydlig signal om vilken typ av samhälle vi vill ha. Andra ansåg att det blev svårare att utläsa vad för slags

⁹⁰ Prop. 2017/18:177, ss. 30, 31.

⁹¹ Prop. 2017/18:177, s. 1.

⁹² Prop. 2017/18:177, s. 15.

⁹³ Wegerstad, National Report - Sweden, 2022, s. 251.

⁹⁴ Prop. 2017/18:177, s. 76, Wallin, Uhnöo, Wettergren, & Bladini, 2021, s. 4.

⁹⁵ Prop. 2017/18:177, s. 34.

⁹⁶ Prop. 2017/18:177, s. 22.

⁹⁷ Läs mer om synen på offer i avsnitt 4.1.

⁹⁸ Andersson & Wegerstad, 2022, s. 95, Andersson, 2004/05, ss. 222, 226, 227, Andersson, 2019, ss. 101, 102. Jämför Andersson & Edgren, 2018, ss. 201, 203, 204, Edgren, 2019, s. 57 och Bladini, 2013, s. 24.

handlande som är straffbart, och att det alltså försvagade förutsebarheten och rättssäkerheten.⁹⁹

Senaste uppdateringen av våldtäktsbrottet genomfördes 2022.¹⁰⁰ Två av de största skillnaderna i den uppdaterade versionen, jämfört med den föregående, är att samlagsbegreppet modifierades och att det blev straffbart att förmå annan att utföra en sexuell handling på sig själv eller en tredje person, oavsett om gärningspersonen är närvarande eller inte när handlingen utförs. Det krävs alltså inte längre att gärningspersonen närvarar vare sig fysiskt eller digitalt.¹⁰¹ Vi ska nu se närmare på hur brottet är konstruerat idag och hur dessa nya begrepp ska förstås.

3.2 Brottets utformning och uppbyggnad

3.2.1 Brottets utformning

Under de senaste åren har våldtäktsbestämmelsen i BrB 6:1 som synes genomgått ett antal väsentliga förändringar.¹⁰² Innan lagändringen 2018 såg lagtexten i relevanta delar ut på följande sätt:

Den som genom **misshandel eller annars med våld eller genom hot om brottslig gärning tvingar** en person till samlag eller till att företa eller tåla en annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag, döms för våldtäkt [...]

Detsamma gäller den som [...] otillbörligt utnyttja[r] att personen på grund av medvetlöshet, sömn, allvarlig rädsla, berusning eller annan drogpåverkan, sjukdom, kroppsskada eller psykisk störning eller annars med hänsyn till omständigheterna befinner sig i en särskilt utsatt situation.¹⁰³

Idag ser lagtexten i relevanta delar istället ut så här:

Den som, med en person som **inte deltar frivilligt**, genomför ett **vaginalt, analt eller oralt samlag** eller en annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag, döms för våldtäkt [...]. **Detsamma gäller den som förmår en person som inte deltar frivilligt att företa eller tåla en sådan handling.** Vid

⁹⁹ Brå, Rapport 2020:6, ss. 3, 12, 71, 76, 77, 80. Se också Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2019, s. 3.

¹⁰⁰ Prop. 2021/22:231, s. 79.

¹⁰¹ Prop. 2021/22:231, ss. 83-85, Wegerstad, National Report - Sweden, 2022, ss. 254, 256.

¹⁰² Notera dock att stora delar av äldre praxis är fortsatt tillämpliga och därför fortfarande påverkar rätten. Prop. 2017/18:177, s. 38, Prop. 2021/22:231, s. 84, Brå, Rapport 2020:6, s. 35.

¹⁰³ BrB 6: 1 (SFS 2013:365). Prop. 2017/18:177, s. 6. För den som vill läsa lagtexten i sin helhet återfinns denna i bilaga A.

bedömningen av om ett deltagande är frivilligt eller inte ska det särskilt beaktas om frivillighet har kommit till uttryck genom ord eller handling eller på annat sätt. En person kan aldrig anses delta frivilligt om

1. deltagandet är en följd av **misshandel, annat våld eller hot om brottslig gärning**, hot om att åtala eller ange någon annan för brott eller hot om att lämna ett menligt meddelande om någon annan,
2. gärningsmannen otillbörligt utnyttjar att personen på grund av medvetlöshet, sömn, allvarlig rädsla, berusning eller annan drogpåverkan, sjukdom, kroppsskada, psykisk störning eller annars med hänsyn till omständigheterna befinner sig i en särskilt utsatt situation, eller
3. gärningsmannen förmår personen att delta genom att allvarligt missbruka att personen står i beroendeställning till gärningsmannen.¹⁰⁴

Som vi kan se har de huvudsakliga förändringarna bestått i att lagstiftaren bytt ut de gränsdragande momenten i vad som skiljer en straffbar gärning från en straffri, nyanserat samlagsbegreppet och utvidgat paragrafen till att gälla även den som *förmår* en person som inte deltar frivilligt att företa eller tåla en handling som träffas av bestämmelsen. Eftersom dessa justeringar är av stor betydelse för rättstillämpningen (och genom de nya diskurser som skapas även av betydelse för synen på brottet, offren och gärningspersonerna) ska jag nu kort redogöra för de respektive förändringarna.¹⁰⁵

3.2.2 Närmare om begreppen *frivillighet*, *samlag* och att *förmå*

Fram till 2018 bestod de gränsdragande momenten i BrB 6:1 som visats i att gärningspersonen använt våld eller hot för att tvinga sig till samlag eller likvärdigt. I och med lagändringen som trädde i kraft 1 juli 2018 ändrades detta och det nya gränsdragande momentet blev istället huruvida gärningspersonen genomfört samlag eller annan jämförlig sexuell handling med någon som *inte deltar frivilligt*. Som vi ser i paragrafen behöll lagstiftaren momenten misshandel, våld eller hot om brottslig gärning, men nu som förutsättningar under vilka deltagandet *aldrig* kan vara frivilligt. Det är alltså något domstolarna ska hänsyn till, men det är inte längre en nödvändig förutsättning för brottet. Detsamma gäller den som otillbörligt utnyttjar offrets utsatta situation; det är nu något som gör att ett deltagande aldrig kan vara frivilligt snarare än ett självständigt, nödvändigt krav.¹⁰⁶

¹⁰⁴ BrB 6:1 (SFS 2022:1043). Riksdagen: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700#K6 22/4-23. För den som vill läsa lagtexten i sin helhet återfinns denna i bilaga A.

¹⁰⁵ Det kan för övrigt noteras att lagstiftaren successivt skärpt straffnivåerna för våldtäktsbrott för att bättre återspegla ”samhällets förändrade och skärpta syn på sexualbrotten”, Prop. 2021/22:231, s. 98. Se Prop. 2021/22:231, ss. 44-51, 98 och Prop. 2017/18:177, ss. 59, 60, 62.

¹⁰⁶ Prop. 2017/18:177, s. 78.

Hur ska då det relativt nya frivillighetsbegreppet förstås och användas? Bedömningen av en påstådd våldtäkt och huruvida målsäganden deltagit frivilligt ska grundas på situationen i sin helhet. Precis som individen är fri att välja när hen vill eller inte vill delta i sexuella aktiviteter är hen också fri att uttrycka sin frivillighet som hen själv önskar. Detta innebär att en person kan samtycka tyst eller bemöta sexuella närmanden med passivitet och ändå vara frivillig. Ingen bär ansvar för att uttrycka intresse eller ointresse.¹⁰⁷ Med det sagt så tar domstolen hänsyn till *om* vederbörande har givit någon form av uttryck för vilja eller ovilja och utgångspunkten är att avsaknaden av uttryck för en önskan att delta signalerar att deltagandet inte är frivilligt.¹⁰⁸ Det betraktas som ett starkt skäl för motparten att försäkra sig om att sexuella handlingar är ömsesidiga. Värt att notera är att det är inställningen så som den kommer till uttryck som är avgörande, inte personens inre inställningen. Om någon alltså egentligen, innerst inne, inte vill delta men ändå *själv väljer* att göra det räknas det som frivilligt. Det avgörande är parternas *möjlighet att fritt ta ställning* till om hen vill delta. I linje med det är exempelvis tjatsex inte straffbart, vilket sammanhör med rättssäkerhetsaspekten. Parterna ska kunna lita på varandras viljeuttryck.¹⁰⁹

För övrigt ska samtycke finnas genom hela händelseförloppet och om händelseförloppet innefattar flera olika handlingar eller moment ska samtycke finnas för varje moment. Det går inte att samtycka till något i förväg, och samtycket kan dras tillbaka när som helst, även av den som tagit initiativet. Observera att termen ”genomför” i bestämmelsen inte kräver att gärningspersonen själv tagit initiativet.¹¹⁰

Sammanfattningsvis måste alltså samtycke finnas vid varje given tidpunkt och den som vill engagera sig i sexuella aktiviteter måste själv aktivt försäkra sig om att den andra parten vill delta. Det kan sägas att lagstiftaren genom att skifta fokus på detta sätt (samt genom att samtidigt införa oaktshetsbrottet i BrB 6:1 a) bidrar till en rättslig diskurs som skapar eller formar mer eftertänksamma och omsorgsfulla ansvarssubjekt. Att vederbörande måste försäkra sig om att motparten vill delta är även ett viktigt steg för att avgränsa offrets kropp och inte konstruera den som något tillgängligt.¹¹¹

Som vi sett ovan omfattar paragrafens straffansvar även den som *förmår* en person som inte deltar frivilligt att företa eller tåla samlag eller handling jämförbar med samlag. Redan i propositionen till 2018 års lagändring uttalades

¹⁰⁷ Prop. 2017/18:177, ss. 32, 78-80, Brå, Rapport 2020:6, s. 43. Jämför Bladini & Svedberg Andersson, 2020, ss. 111, 112, och Wallin, Uhnöo, Wettergren, & Bladini, 2021, s. 9.

¹⁰⁸ Prop. 2017/18:177, s. 80, Wegerstad, National Report - Sweden, 2022, s. 263, Brå, Rapport 2020:6, ss. 36, 47, NJA 2019 s. 668.

¹⁰⁹ Prop. 2017/18:177, ss. 32-34, 78, 80, 85, 131.

¹¹⁰ Prop. 2017/18:177, ss. 35, 79.

¹¹¹ Prop. 2017/18:177, s. 23, Wegerstad, 2022, ss. 124, 125.

det i författningskommentaren att straffansvaret omfattar situationer då genomförandet ”består i att personen, som inte deltar frivilligt, utför handlingen på sig själv eller med någon annan än gärningsmannen” och ”sexualbrott kan alltså utföras på distans.”¹¹² I och med att lagen uppdaterades igen 2022 utvidgades dock detta ytterligare genom att lagstiftaren uttryckligen fört in i lagtexten att bestämmelsen omfattar även den som ”förmår en person som inte deltar frivilligt att företa eller tåla en sådan handling.”¹¹³ I propositionen kommenteras detta så här:

Den nya regleringen får betydelse när gärningsmannen inte har genomfört en sexuell handling med offret. Den kan tillämpas i fall då gärningsmannen inte fysiskt har genomfört handlingen och inte heller deltagit på distans, t.ex. genom video- eller ljudöverföring, under den del av händelseförloppet som innehåller det agerande som kan kvalificera handlingen som sexuell [...] Redan subtila påtryckningar kan vara tillräckligt för att gärningsmannen ska kunna sägas ha förmått offret att företa eller tåla handlingen. Den påtryckning som gärningsmannen utsätter offret för behöver inte vara omedelbart överhängande för offret. Detta innebär att offret inte behöver utföra eller tåla den sexuella handlingen direkt efter gärningsmannens påtryckningar utan att det kan passera viss tid. [...] Liksom för andra sexualbrott som förutsätter en sexuell handling är brottet att anse som fullbordat när den sexuella handlingen kommit till utförande. För brottets fullbordande krävs således inte att det skett någon dokumentation eller någon återkoppling till gärningsmannen om att den sexuella handlingen ägt rum.

114

Här ser vi hur lagstiftaren utvidgat brottets straffområde så att ännu fler situationer uppfattas som våldtäkt. I propositionens inledning anges det att ett särskilt syfte med lagändringarna är att stärka skyddet mot allvarliga sexuella kränkningar som begås på distans, exempelvis via internet. Det kommenteras att ”samhället blivit alltmer digitaliserat” vilket medfört att ”övergrepp tagit sig nya former.”¹¹⁵ Det har också framförts att digitala plattformar på andra sätt skulle kunna leda till fler våldtäkter, bland annat genom en ökad användning av dejtingappar.¹¹⁶ Det här är ett bra exempel på hur lagstiftaren och rättsapparaten strävar efter att följa och forma samhällets utveckling.

I propositionens inledning sägs det vidare att lagstiftaren vill åstadkomma en våldtäktsbestämmelse som är mer neutral i fråga om kön och sexuell läggning. Som ett led i det modifierades den nya lagtextens samlagsbegrepp.¹¹⁷ Tidigare har en sådan justering inte ansetts vara nödvändig. Fram till 2022 nämndes därför bara ordet ”samlag” i lagtexten och även om det inte finns

¹¹² Prop. 2017/18:177, s. 79.

¹¹³ Prop. 2021/22:231, s. 7.

¹¹⁴ Prop. 2021/22:231, ss. 84, 85.

¹¹⁵ Prop. 2021/22:231, ss. 1, 18, 19. Jämför Prop. 2017/18:177, s. 55 och Prop. 2021/22:231, s. 95.

¹¹⁶ Brå, Rapport 2020:6, s. 23.

¹¹⁷ Prop. 2021/22:231, ss. 1, 31.

någon enhetlig definition av samlag så avsågs endast vaginala samlag. Övriga typer av samlag ansågs falla inom bestämmelsens räckvidd under kategorin *annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag*, men de hade inte samma status som de normerande vaginala samlagen. Fast det representerade en förlegad syn så fann lagstiftaren inte att det gick att förändra bestämmelsen på något lämpligt sätt.¹¹⁸ Men idag omfattar alltså våldtäktsbestämmelsen uttryckligen fler samlag än det vaginala. Regeringen som låg bakom ändringen noterade denna skillnad i status och menade att det framstår som ”motsägelsefullt att samlagstyper som är avsedda att regelmässigt bedömas som jämförliga med samlag [...] förutsätter att det görs en bedömning av kränkningen i det enskilda fallet.”¹¹⁹ Vidare sadet det:

Att ordet samlag i lagtexten enbart avser vaginala samlag får också anses ge uttryck för en förlegad syn på samlag som inte överensstämmer med den allmänna uppfattningen eller det moderna språkbruket. Samlagsbegreppet innebär att bestämmelserna inte är könsneutrala, eftersom ofrivilliga vaginala samlag typiskt sett handlar om gärningar som en man begår mot en kvinna. Utanför samlagsbegreppet i brottsbalken faller vidare samlag som exempelvis förekommer mellan två personer av samma kön, vilket innebär att samlagsbegreppet utgår från en heterosexuell norm. En utformning av lagtexten som är mer neutral i dessa avseenden skulle bättre signalera att straffbestämmelserna ska tillämpas lika oavsett kön eller sexuell läggning.¹²⁰

Lagstiftaren ville jämställa samlag mellan personer av olika kön med samlag mellan personer av samma kön och ge dem samma status.¹²¹ Här ser vi återigen ett tydligt exempel på lagstiftarens medvetenhet om språkets betydelse, och det förklaras på ett bra sätt vilken delaktighet språket har i utformningen av samhället. Vi ser även att regeringen är medveten om våldtäktsbrottets traditionellt sett heteronormativa utformning.

I den nya ordalydelsen räknas vaginalt, analt och oralt samlag upp. Alla dessa tre former förutsätter beröring med eller av könsorgan, men ingen penetration krävs. Att samlagsbegreppet utvidgats får också som följd att området för vilka handlingar som ska anses jämförliga med samlag utvidgas i någon mån. Domstolarna måste ta ställning till huruvida handlingen, med hänsyn till den kränkning den utgör, är jämförlig med samlag i varje enskilt fall.¹²² Det finns alltså ingen komplett uppräkningslista av vad som ska anses utgöra sådan handling, men bland annat avses i alla fall penetration av vagina eller anus som

¹¹⁸ Prop. 2017/18:177, ss. 27, 28, Prop. 2021/22:231, ss. 33-35.

¹¹⁹ Prop. 2021/22:231, s. 34.

¹²⁰ Prop. 2021/22:231, s. 34.

¹²¹ Prop. 2021/22:231, s. 35.

¹²² Prop. 2021/22:231, ss. 35, 36, 84.

genomförs med föremål eller annan kroppsdel än penis.¹²³ Som sagts är det kränkningen, inte handlingens tekniska karaktär, som ska vara avgörande.¹²⁴

3.2.3 Något om uppsåt och bevisning

Beviskravet som uppställs i våldtäktsmål är, som inom övrig straffrätt, att det ska vara ställt bortom rimligt tvivel att den åtalade gjort sig skyldig till det åklagaren påstått. Det som ska bevisas kan delas in i tre delar: att gärningen gått till så som åklagaren (och målsäganden) påstår – alltså att samlag eller handling jämförlig med samlag *genomförts*, att målsäganden inte varit *frivillig*, och att gärningspersonen haft *uppsåt*. Gärningspersonen ska ha haft uppsåt till samtliga gärningsmoment.¹²⁵

Det finns ingen allmän legaldefinition av vad uppsåt innebär. Istället har innebörden av uppsåtsformens olika nivåer (avsiktsuppsåt, insiktsuppsåt och likgiltighetsuppsåt) utvecklats genom praxis.¹²⁶ I fråga om våldtäktsbrottet kan det enkelt uttryckt sägas att vid avsiktsuppsåt bedöms gärningspersonen helt utifrån den egna viljan och avsikten med handlingen, men vid insiktsuppsåt och likgiltighetsuppsåt bedöms gärningspersonens inställning i förhållande till offrets vilja. Alltså, vid avsiktsuppsåt: har gärningspersonen haft för avsikt att våldta? Vid insiktsuppsåt: om hen inte haft för avsikt att våldta, har hen ändå haft insikt om att motparten inte velat delta och trots detta genomfört handlingen? Vid likgiltighetsuppsåt: om hen inte haft insikt om att motparten inte velat delta, har hen ändå varit medveten om *risken* för att motparten inte deltagit frivilligt? Har hen vidare varit likgiltig inför denna risk och därför ändå utfört handlingen? Gärningspersonen uppfattar alltså inte risken som ett skäl att avstå från handlandet. Nederst på skalan, näst efter likgiltighetsuppsåt, finns de två formerna av oaktsamhet; medveten och omedveten oaktsamhet. Den medvetna oaktsamheten tar vid efter likgiltighetsuppsåtet och innebär att gärningspersonen är medveten om att det finns en risk för att motparten inte deltar frivilligt, men hen är inte likgiltig. Hen är likgiltig inför själva risken i och med att hen ändå utför handlingen, men hen är inte likgiltig inför att motparten inte deltar frivilligt.¹²⁷ I det första fallet är gärningspersonens största fel att hen inte bryr sig om vad den andra parten tycker och tänker, och i det andra felet är gärningspersonens största fel att hen inte försäkras om vad den andra parten tycker och tänker. Om hen hade vetat att motparten inte velat delta hade hen avhållit sig från handlandet, men hen är inte omsorgsfull nog att ta reda på hur det verkligen förhåller sig.

Den sista nivån är som nämnts omedveten oaktsamhet. Omedveten oaktsamhet innebär att gärningspersonen inte varit medveten ens om risken för att

¹²³ Wegerstad, National Report - Sweden, 2022, s. 256.

¹²⁴ Prop. 2017/18:177, ss. 19, 35.

¹²⁵ Andersson & Wegerstad, 2022, ss. 99, 100, Prop. 2017/18:177, s. 83.

¹²⁶ Se till exempel NJA 2004 s. 176.

¹²⁷ Wegerstad, National Report - Sweden, 2022, ss. 266-268.

motparten inte vill delta, men hen borde ha varit det. Hen borde ha kunnat förstå att det fanns en risk. Det kan också uttryckas som att hen via rimliga åtgärder kunnat få en sådan förståelse, och att hen därför borde ha vidtagit sådana åtgärder.¹²⁸

Beträffande våldtäktsbrottet i BrB 6:1, som är fokus för denna text, krävs att gärningspersonen haft åtminstone likgiltighets uppsåt för att hen ska kunna hållas straffrättsligt ansvarig.¹²⁹ I och med att det nya brottet oaktsam våldtäkt i BrB 6:1 a infördes 2018 gjordes dock också oaktsamhet straffbart, men genom en separat bestämmelse. Det krävs då att gärningspersonen varit grovt oaktsam. Normalt omfattar grov oaktsamhet främst medveten oaktsamhet, men torde även kunna omfatta särskilt klandervärda fall av omedveten oaktsamhet.¹³⁰ Observera att gärningspersonen fortfarande ska ha uppsåt i förhållande till den sexuella handlingen, men vara grovt oaktsam beträffande att den andra personen inte deltar frivilligt (vilket framgår av lagtexten).¹³¹ Det är inte alltid lätt att dra gränsen mellan likgiltighets uppsåt och grov oaktsamhet, något som har visat sig i rättstillämpningen.¹³²

Det är ofta svårt att i efterhand fastställa vad någon vetat eller inte vetat, och huruvida vederbörande haft uppsåt, eftersom det är en inre inställning. Ju mindre denna inställning manifesterats genom yttre faktorer, till exempel genom hot eller våld, desto större betydelse får händelsens sammanhang och parternas egna utsagor. Detsamma gäller om offrets viljeuttryck varit oklart eller svårttytt.¹³³ I det sammanhanget spelar parternas egen förmåga att uttrycka sig stor roll.¹³⁴ Brå kommenterade detta i sin rapport, i relation till frågan om alla är lika inför lagen:

En grundläggande rättsprincip är slutligen att alla ska vara lika inför lagen. Denna fråga blir aktuell i de nya våldtäktsmålen, bland annat eftersom det sällan finns någon bevisning utöver muntliga utsagor. I vad mån dessa utsagor uppfattas som trovärdiga och tillförlitliga är centralt för rättens bedömning i skuldfrågan. Det ställer höga krav på parterna att i ord kunna uttrycka sin version av händelseförloppet. Denna förmåga torde kunna variera utifrån både ålder, klass och etnisk bakgrund, vilket kan innebära ett problem utifrån principen om allas likhet inför lagen.¹³⁵

¹²⁸ Wegerstad, National Report - Sweden, 2022, s. 268. För mer om de olika formerna av uppsåt och oaktsamhet, se gärna Asp, Jareborg, & Ulväng, 2013, ss. 284-323.

¹²⁹ Wegerstad, National Report - Sweden, 2022, s. 266.

¹³⁰ Prop. 2017/18:177, ss. 49, 85.

¹³¹ Prop. 2017/18:177, s. 48. Jämför Wallin, Uhnöo, Wettergren, & Bladini, 2021, s. 9.

¹³² Brå, Rapport 2020:6, ss. 53, 86.

¹³³ Wegerstad, 2022, s. 121, Wegerstad, National Report - Sweden, 2022, s. 263, Prop. 2017/18:177, s. 83. Jämför Brå, Rapport 2020:6, ss. 43, 54, 69, Bladini & Svedberg Andersson, 2020, s. 117 och Wallin, Uhnöo, Wettergren, & Bladini, 2021, ss. 9, 13.

¹³⁴ Jämför Brå, Rapport 2020:6, ss. 41, 81.

¹³⁵ Brå, Rapport 2020:6, s. 77.

Här ser vi alltså ett annat exempel på vilket inflytande kommunikation har, men i detta fall parternas kommunikation med domstolen. Det visar hur parternas förmåga att kommunicera och använda språket kan bli helt avgörande för domstolens bedömning och utgången i målet.

3.3 Om brottets särskilda natur och problematik

Det är ingen tvekan om att sexualbrott är en del av straffrätten som är synnerligen svår att både reglera och att utreda i efterhand, inte minst på grund av att brotten utgår från en väldigt intim del av människors liv.¹³⁶

Frågan om hur våldtäkt som företeelse ska förstås – som en del av ett strukturellt problem som härrör bland annat från ojämlika maktförhållanden, eller som ett problem på individnivå – har länge diskuterats.¹³⁷ Ur en genusrättsvetenskaplig synpunkt är våldtäkt otvivelaktigt ett maktövergrepp och rättsapparaten har genomgående kritiserats för att inte hantera dessa aspekter med medvetenhet.¹³⁸ Ofta uppställs motsatspar när våldtäkt behandlas; problemet är antingen individuellt *eller* strukturellt, rättssubjektet är autonomt och självständigt *eller* underlägset och sårbart.¹³⁹ Hur vi väljer att förstå problemet och dess orsaker står i direkt till relation till vilka lösningar som framstår som relevanta. Att enbart se varje fall för sig och rikta fokus på individuella lösningar är ett hinder mot att förstå våldtäkt som ett strukturellt problem och att därmed lösa det större problemet som har sin rot i samhället och kulturen.¹⁴⁰

Vi kan ta frågan om sårbarhet som exempel, och det faktum att våldtäktsoffer traditionellt uppfattats som *antingen* autonomt och självständigt eller sårbart.¹⁴¹ Straffrättens konstruktion utgår i allmänhet från att subjekten är autonoma, men att utgå från ett autonomt våldtäktsoffer bidrar till att dölja sammanhanget offret och problematiken hör till, och på så sätt även dölja offrets sårbarhet.¹⁴² Detta har kritiserats ur ett genusrättsvetenskapligt perspektiv och i kontrast till ett sådant synsätt har flera forskare fört fram att autonomi och

¹³⁶ Brå, Rapport 2020:6, s. 41.

¹³⁷ Wegerstad, National Report - Sweden, 2022, s. 251, Andersson & Wegerstad, 2016/17, ss. 12, 16, Bladini & Svedberg Andersson, 2020, ss. 119, 124, Andersson, 2011, s. 27, Edgren, 2019, s. 47.

¹³⁸ Andersson, 2004/05, s. 228, Andersson, 2009, s. 182, Bladini & Svedberg Andersson, 2020, ss. 97, 103, Lövkrona, Den våldsamme mannen, 2009, s. 20.

¹³⁹ Andersson & Wegerstad, 2016/17, ss. 12-14, Andersson & Edgren, 2018, ss. 197, 199, Andersson, 2011, s. 25. Jämför Bladini, 2013, ss. 63, 282. Se också Andersson, 2011, ss. 28, 29 och Andersson, Hans (ord) eller hennes? - En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp, 2004, s. 36 om vikten av att betrakta kvinnor som grupp utan att för den skull dra alla kvinnor över en kam; alltså att minnas det individuella i det strukturella.

¹⁴⁰ Andersson & Wegerstad, 2022, s. 94, Andersson & Edgren, 2018, ss. 199, 204, Lövkrona, Den våldsamme mannen, 2009, ss. 10, 24.

¹⁴¹ Notera att jag här syftar på våldtäktsoffret så som det huvudsakligen presenteras i lagtexten. I BrB 6:1 1 st. 1–3 p. konstrueras våldtäktsoffret som direkt sårbart. Bladini & Svedberg Andersson, 2020, ss. 118, 119.

¹⁴² Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2019, s. 3, Andersson, 2019, s. 104.

sårbarhet är förenliga med varandra och att sårbarhet bör vara utgångspunkt, snarare än autonomi.¹⁴³ Andersson och Wegerstad formulerar det som att ”sårbarheten är den universella utgångspunkten medan autonomi är partikulär.”¹⁴⁴ I linje med det måste sårbarheten förstås i sitt rätta sammanhang. Maktförhållandet mellan könen eller olika samhällsklasser är exempel på relevanta sammanhang.¹⁴⁵ Det här är vidare i linje med den feministiska uppfattningen om att våldtäkt som problem bör betraktas ur ett strukturellt eller kontextuellt perspektiv, vilket i någon mån åsidosätter autonomi.¹⁴⁶

Samtidigt är sårbarhet inte alltid av godo. Ett narrativ som tar hänsyn till offrets sårbarhet är narrativet om trauma, som dock medför att offret helt fråntas sin autonomi, samt endast tillerkänns individuell sårbarhet och därför, återigen, lyfts ur sitt sammanhang. För att offret ska förstås som sårbart krävs närmast att det konstrueras som direkt svagt och hjälplöst.¹⁴⁷ Motsatsvis är det svårt för ett offer som framstår som starkt, bestämt, handlingskraftigt (eller har andra dylika egenskaper som kan förknippas med självständighet), att uppfattas som sårbart. Detta måste förstås i förhållande till den traditionella heteronormativa synen på kön och sexualitet.¹⁴⁸

I enlighet med den traditionella heteronormativa synen på sexualitet anses manlig och kvinnlig sexualitet skilja sig åt.¹⁴⁹ Manlig sexualitet har återkommande uppfattats och konstruerats som aktiv, medan kvinnlig sexualitet har konstruerats som passiv. Kvinnlig sexualitet är inte något självständigt utan snarare något som existerar eller uppstår i förhållande till mannens. Det här har fått utslag i praxis där kvinnlig sexualitet konstruerats som passiv i bemärkelsen att kvinnan endast reagerar på mannens sexuella aktivitet, genom att delta eller avböja. Det kan sägas avvika mot lagstiftningens konstruktion av rättssubjektet som autonomt och kapabelt att fritt och självständigt fatta egna beslut.¹⁵⁰

Vidare kan det rättsliga subjektet delas upp mellan intellekt och kropp. Traditionellt har intellektet, eller det mentala, uppfattats som manligt och det kroppsliga som kvinnligt. Det är den intellektuella delen som förstås som autonom och rationell och den delen anses vara överordnad den kroppsliga.

¹⁴³ Andersson & Wegerstad, 2016/17, ss. 12, 13, Andersson, 2019, s. 105, Edgren, 2019, ss. 43, 44, 46.

¹⁴⁴ Andersson & Wegerstad, 2016/17, s. 13.

¹⁴⁵ Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2019, s. 3. Jämför även Edgren, 2019, s. 58, Andersson, 2018, s. 220 och Andersson, 2011, ss. 30, 31.

¹⁴⁶ Jämför Bladini & Svedberg Andersson, 2020, s. 97.

¹⁴⁷ Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2019, ss. 6, 7, 9. Jämför Andersson & Edgren, 2018, ss. 205, 206 och Edgren, 2019, ss. 47, 51, 60, 61, 63, 65.

¹⁴⁸ Jämför Edgren, 2019, ss. 50, 51, 63, 65 och Gavey, 2019, s. 250.

¹⁴⁹ Andersson, 2018, s. 213.

¹⁵⁰ Andersson, 2004, s. 276, Andersson, 2004/05, s. 227, Andersson, 2009, ss. 180, 181, 184. Se också Ekström, 2009, ss. 154, 155 där författaren kommenterar: “Kvinnans medfödda blygsel gjorde ibland att hon behövde hjälp av en kraftfull hand för att förmås sära på benen, och detta var helt i sin ordning”.

Den kroppsliga delen hamnar ofta i skymundan i den juridiska konstruktionen, samtidigt som det kroppsliga är centralt för våldtäktsproblematiken. Alltså finns en motsättning mellan intellekt och rationalitet å ena sidan och det kroppsliga och emotionella å andra sidan.¹⁵¹ Då lagen utgår från rationalitet så kanske det kan argumenteras för att juridiken redan i sin mest grundläggande konstruktion utgår från ett manligt perspektiv, till nackdel för kvinnor. Detta är problematiskt av flera anledningar, inte minst för att vi baserat på tillgänglig statistik tydligt ser att offren framför allt är kvinnor och att det nästan uteslutande är män som misstänks för brottet.¹⁵²

Allt detta bidrar till att skapa en särskild problematik som gör det intressant att undersöka hur offer och gärningsperson konstrueras i just den här typen av mål.

¹⁵¹ Andersson, Hans (ord) eller hennes? - En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp, 2004, ss. 270-272, Bladini & Svedberg Andersson, 2020, ss. 123, 124. Se också Lövkrona, Den våldsamme mannen, 2009, s. 15 där författaren tar upp exempel på när östrogen ansetts ha negativ inverkan på intelligensen medan testosteron stod för “[...] kraft, styrka och initiativförmåga”.

¹⁵² Brå: <https://bra.se/statistik/statistik-utifran-brottstyper/valdtakt-och-sexualbrott.html> 9/2-23, Prop. 2021/22:231, s. 82, Prop. 2017/18:177, s. 76.

4 Våldtäktsbrottet i rättstillämpningen och rättsliga diskurser

4.1 Trovärdiga offer och troliga gärningsmän – om hur våldtäktsbrottets skyddssubjekt och ansvarssubjekt konstruerats i rättstillämpningen

Inledningsvis är det intressant att notera att de rättsliga diskurserna angående vad som utgör ett våldtäktsoffer även påverkar offrens syn på sig själva.¹⁵³ Det är ett bevis på att diskurser inte påverkar endast hur vi förstår vår omvärld och människorna omkring oss, utan också hur vi förstår och identifierar oss själva. Samtyckeslagen är ett bra exempel på hur rättsliga diskurser påverkar både samhällets och individers uppfattningar. Som tidigare nämnts kan lagstiftaren genom lagändringen sägas ställa högre krav på att medborgarna ska vara mer omsorgsfulla i sina sexuella relationer, samtidigt som offrets kropp avgränsas som otillgänglig. Det har i praktiken bland annat fått till följd att färre offer själva tar på sig skulden för vad de utsatts för, och gjort dem mer benägna att anmäla brott.¹⁵⁴

Som vi tidigare kunnat konstatera är det dock fortfarande tydligt att hanteringen av sexualbrott blir inkonsekvent i förhållande till den övriga straffrätten. Straffrätten i allmänhet utgår från en syn på individen som avgränsad, autonom och rationell.¹⁵⁵ Våldtäktsoffer har traditionellt sett inte verkat representeras av samma syn på människan. Istället för att vara autonoma och rationella har dessa offer producerats som undergivna karaktärer som bara kan reagera på det gärningspersonen företar sig. Offren, som statistiskt sett övervägande varit kvinnor, har alltså inte tilldelats någon egentlig handlingsförmåga eller egen aktivitet eller vilja. Det har varit mannen som agerar och kvinnan som reagerar. Kvinnan har fått en roll som naturligt undergiven den handlingskraftiga mannen. Detta beror antagligen till stor del på att rätten traditionellt har utgått från den avgränsade, manliga heterosexuella kroppen, medan kvinnans kropp kan sägas ha varit gränslös i den bemärkelsen att hennes kropp konstruerats som öppen och tillgänglig om hon inte själv satt upp tydliga gränser.¹⁵⁶ Det här blir synligt bland annat genom domstolars resonemang om tvång och samtycke, vilket förstärkt bilden av manlig sexualitet som aktiv och kvinnlig sexualitet som passiv.¹⁵⁷ Hur då?

¹⁵³ Se exempel på detta i Andersson & Edgren, 2018, ss. 201, 202 och Edgren, 2019, ss. 52, 62.

¹⁵⁴ Brå, Rapport 2020:6, ss. 7, 12, 13, Bladini & Svedberg Andersson, 2020, s. 115, Wallin, Uhnöo, Wettergren, & Bladini, 2021, ss. 3, 4.

¹⁵⁵ Andersson & Wegerstad, 2016/17, s. 12.

¹⁵⁶ Andersson, 2009, s. 170, Andersson, 2004/05, ss. 226, 227, Wegerstad, 2022, s. 120.

¹⁵⁷ Andersson, 2009, ss. 168, 184.

Fram till 2018 var gränsdragningsmomentet för våldtäkt tvång enligt lagtexten, men domstolarnas resonemang och bedömningar utgick i praktiken från offrets viljeuttryck, alltså samtycke eller icke-samtycke. Om en part kunde visa att offret samtyckt hade förövaren per automatik inte använt våld, och vice versa.¹⁵⁸ För att utreda det gick domstolarna ofta i detalj igenom offrets viljeuttryck, eller reaktion, för att se om hen gjort tillräckligt tydligt att hen inte velat delta. Domstolarna kunde till och med själva uppställa ett hypotetiskt samtycke som en arbetshypotes i prövningen.¹⁵⁹ Det skulle kunna sägas att domarna frångick lagtexten för att de själva uppfattade rekvisitet tvång som frånvaro av samtycke. Genom det här flyttades ansvaret till målsäganden. Det var hen själv som skulle sätta upp gränser och se till att våldtäktsmannen inte hade sex med hen om hen inte ville.¹⁶⁰ Hur skulle detta ha kommit till uttryck? Normalt har det krävts att offret gjort tydligt motstånd och kunnat ge rimliga förklaringar till sitt agerande. Ett trovärdigt offer borde ha gjort fysiskt motstånd, alternativt ropa på hjälp eller kämpa för att ta sig från platsen. Hade offret, mot förmodan, inte agerat på detta enda rimliga sätt krävdes en välgrundad förklaring till varför.¹⁶¹ Längre har alltså stort fokus lagts på målsäganden i våldtäktsmål vilket har kritiserats av många, bland annat feminister, som menar att det är det viktigt att istället rikta fokus mot gärningspersonen, som bär ansvaret.¹⁶²

Det som sagts ovan och det som sägs fortsättningsvis i detta avsnitt om synen på våldtäktsoffer har främst gällt kvinnliga offer. Eftersom den stora majoriteten av våldtäktsoffer traditionellt varit kvinnor är det framför allt kvinnor som varit utgångspunkt för myter och stereotypa uppfattningar om våldtäktsoffer. Och vice versa för positionen som våldtäktsman. Det är huvudsakligen män som våldtar, vilket har format bilden av våldtäktsmannen.¹⁶³ Med det sagt får det anförda i detta sammanhang ändå anses representera synen på våldtäktsoffer i allmänhet eftersom det så starkt flutit in i och präglat positionen som *offer*, och det är trots allt inte bara kvinnor som är offer för våldtäkt. För att få fram en så klar och sammanhängande förståelse för offerpositionen som möjligt ska jag ändå komplettera med något om manliga våldtäktsoffer i synnerhet. Detta också för att utveckla förståelsen av synen på manlig och kvinnlig sexualitet.

Som tidigare vidrörts har den heteronormativa, fallocentriska synen på sexualitet och kön länge varit utgångspunkten för rättsväsendet i fråga om sexualbrott i allmänhet och våldtäktsbrottet i synnerhet. Lagstiftaren och rättstillämparen har utgått från vaginala samlag så som de sker mellan man och kvinna vilket innefattar penetration som en huvudbeståndsdel. Traditionellt sett har

¹⁵⁸ Andersson, 2009, ss. 168, 169, 173, 178, Andersson, 2004/05, s. 228.

¹⁵⁹ Andersson, 2004/05, s. 226, Andersson, 2009, s. 171.

¹⁶⁰ Andersson, 2009, s. 172.

¹⁶¹ Se till exempel Andersson, 2009, ss. 176, 177.

¹⁶² Andersson & Wegerstad, 2022, s. 117.

¹⁶³ Jämför exempelvis Andersson, 2009, s. 181.

därför penetration uppfattats som den yttersta kränkningen och den normerande måttstocken. Det kan vidare förstås som att våldtäkt är ett brott som riktas mot kvinnor och kvinnlig sexualitet.¹⁶⁴ En effekt av det här är att den manliga kroppen riskerar att osynliggöras i offerpositionen. Den känns helt enkelt inte lätt igen som ett offer när ingen penetration sker.¹⁶⁵ Kanske kan detta kopplas samman med synen på manlig sexualitet som aktiv och kvinnlig sexualitet som passiv, och att rättsliga diskurser traditionellt sett inte lämnat utrymme för en manlig sexualitet som är passiv, samtidigt som offerpositionen (i hög grad baserad på kvinnlig sexualitet) tydligt konstruerats som passiv.¹⁶⁶ Alltså, även om lagstiftningen successivt förändrats under årens gång på ett sätt som inneburit att fokus flyttats från att skydda sedligheten och samhällets moralnormer till att skydda individens sexuella integritet, går det fortfarande att se samma typer av resonemang gå igen i det moderna samhället.¹⁶⁷ Den fysiska kroppen och gärningspersonens sexualdrift är fortsatt centrala i de rättsliga bedömningarna. Om domstolarna skulle lägga än större vikt vid hur en sexuell handling kränker integriteten och mindre vikt vid vad handlingen innebär rent fysiskt, skulle det kanske vara lättare att åstadkomma en mer könsneutral tillämpning.¹⁶⁸

Synbarligen har bilden av det typiska våldtäktsoffret vuxit fram ur en moralisk och kulturell kärna som medfört att offret förväntas agera på ett visst sätt för att de facto uppfattas som ett offer.¹⁶⁹ Detta hänger samman med bilden av det ideala offret. Det ideala offret kan förstås genom vad som tidigare kallats för en ”riktig” våldtäkt, alltså en överfallsvåldtäkt. Det ideala offret är således ett offer som överfalls av en okänd person utan uppenbar anledning och helst i något offentligt utrymme. Det ideala offret blir i det scenariot attackerat av den ideala våldtäktsmannen, som är en samvetslös, uppenbart klandervärd typ som inte kan behärska sina drifter.¹⁷⁰ Det ideala offret är motsatsvis uppenbart klanderfritt. Det är vidare respektabelt och ärbart, är inte på platser hen inte borde vara eller ute vid tider hen inte borde vara ute, och hen följer inte med främlingar hem från krogen.¹⁷¹ Hen är inte utmanande eller

¹⁶⁴ Andersson, 2018, ss. 213, 217, 219, Andersson, 2019, ss. 106, 109, 111, 113.

¹⁶⁵ Andersson, 2019, s. 113, Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2019, ss. 10, 11. Jämför Prop. 2017/18:177, ss. 35, 86: i och med att det som avgör brottets rubricering är vilken typ av sexuell handling det varit fråga om kan det vara intressant att undersöka om sexualbrott mot män i högre grad rubriceras som annat än våldtäkt, fast de egentligen uppfyller rekvisiten för våldtäkt, just för att det är svårt att identifiera den manliga kroppen som ett våldtäktsoffer. Det vore även intressant att undersöka om detta har förändrats i och med den senaste lagändringen.

¹⁶⁶ Jämför Andersson, 2009, s. 181.

¹⁶⁷ Andersson, 2009, s. 168, Prop. 2017/18:177, s. 1, Andersson, 2004/05, s. 229.

¹⁶⁸ Andersson & Wegerstad, 2017/18, s. 661, Andersson, 2019, s. 113.

¹⁶⁹ Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2016, s. 89, Wallin, Uhnöo, Wettergren, & Bladini, 2021, ss. 6, 13, Andersson, 2009, s. 181. Jämför till exempel Andersson & Edgren, 2018, s. 201 och Ekström, 2009, s. 156.

¹⁷⁰ Ekström, 2009, ss. 152, 153. Jämför Edgren, 2019, s. 55 och Lövkrona, 2009, s. 37.

¹⁷¹ Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2019, s. 8, Andersson & Edgren, 2018, ss. 201, 205, Andersson, 2019, s. 112. Jämför Edgren, 2019, s. 43.

provocerande.¹⁷² Ju närmare ett offer och en våldtäktsman är dessa ideal, desto enklare blir det att inse att det skett en våldtäkt.¹⁷³ Detta kan sägas vara ett utslag av våldtäktsmyter.

Våldtäktsmyter kan sammanfattningsvis beskrivas som ihållande stereotypa uppfattningar eller attityder om våldtäkter, våldtäktsoffer och våldtäktsmän, som genom att accepteras och spridas rättfärdigar eller förminskar sexuellt våld. Även om de generellt sett inte stämmer med verkligheten är de fast rotade i det kulturella medvetandet och tas för sanna. Myterna används som ramar eller mallar som varje individuell berättelse och varje individs karaktär jämförs mot.¹⁷⁴ Som exempel på en sådan myt kan återigen nämnas att en typisk överfallsvåldtäkt är vad som traditionellt sett uppfattats som en ”riktig” våldtäkt, något som har visat sig rimma illa med verkligheten. En överfallsvåldtäkt genomförs med våld i ett offentligt utrymme (typiskt sett utomhus) av en person som är okänd för offret. Om vi undersöker rättsfall och anmälda våldtäkter visar det sig snart att den typen av övergrepp är i klar minoritet. 2019 var endast cirka tre procent av alla domar överfallsvåldtäkter, och det är ungefär så statistiken brukar se ut.¹⁷⁵ Lever den traditionella uppfattningen kvar i rättstillämpningen? Det är förstås svårt att uttala sig om med säkerhet, men vissa faktorer skulle kunna antyda det. Till exempel visade Brå i sin undersökning av domar efter samtyckeslagens ikraftträdande att i våldtäktsmål där gärningspersonen friades hade parterna i samtliga fall interagerat intimt tidigare, innan den påstådda gärningen, och att det inledningsvis ofta hade skett frivilligt från båda parter. I motsats till detta visade det sig att i de domar där gärningspersonen fälldes för våldtäkt hade det oftast inte förekommit någon intim interaktion tidigare.¹⁷⁶ Detta skulle kunna ses som ett utslag för att en gammal syn på vad som utgör en våldtäkt i viss mån lever kvar. Samtidigt verkar det som att lagändringarna som trädde i kraft 2018 har bidragit till att fler anmäler våldtäkter, och att fler blir fällda för att ha begått våldtäkt, vilket skulle kunna vara ett tecken på att den nya lagtexten bättre återspeglar den levda verkligheten.¹⁷⁷

Andra exempel på teman ur våldtäktsmyter kan vara att våldtäktsoffer ljuger för att skydda sig själva eller att det som hänt är våldtäktsoffrets eget fel. De här och andra exempel medverkar till att förminska och dölja sexualbrott som ett verkligt samhällsproblem genom att ifrågasätta berättelserna och de som

¹⁷² Jämför Lövkrona, *Den våldsamme mannen*, 2009, ss. 14, 17.

¹⁷³ Ekström, 2009, ss. 150-153. Jämför Wallin, Uhnöo, Wettergren, & Bladini, 2021, ss. 13-16.

¹⁷⁴ Jämför Bladini & Svedberg Andersson, 2020, s. 117, Wallin, Uhnöo, Wettergren, & Bladini, 2021, s. 6, Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2019, s. 7.

¹⁷⁵ Bladini & Svedberg Andersson, 2020, ss. 117, 118, Brå, Rapport 2020:6, s. 33.

¹⁷⁶ Brå, Rapport 2020:6, s. 44. Jämför med Wallin, Uhnöo, Wettergren, & Bladini, 2021, s. 6.

¹⁷⁷ Brå, Rapport 2020:6, s. 7, Bladini & Svedberg Andersson, 2020, s. 118. För att referera till verkligheten som vi lever i och som existerar utanför juridiken använder jag begreppet ”levd verklighet” så som det presenterats av Moa Bladini i Bladini, 2013, ss. 46, 62.

berättar, och så tvivel. Genom att maskera våldtäkter på detta sätt bidrar myterna till att maktbalansen kvarstår.¹⁷⁸

Ett ytterligare exempel på en våldtäktsmyt är att gärningsmannen inte är ”typen som våldtar”.¹⁷⁹ Det står tydligt att det i det kollektiva medvetandet finns en relativt klar bild av vem som är ett offer och vem som är en gärningsman och, motsatsvis, vem som inte är det.¹⁸⁰ Återigen går det att se hur heteronormativa stereotyper om kön och sexualitet påverkar bilden. Sedan lång tid tillbaka har våldtäktsgärningen framställts som ett utflöde av mäns naturliga men stundom obehärskade sexuella drift.¹⁸¹ Män som våldtar har framställts som avvikande, i kontrast till så kallade ”normala svenska män” som inte våldtar. Männerna kan avvika från samhällets normer på olika sätt; de kan vara arbetslösa, lågutbildade, kriminella, alkoholister, tillfälligt berusade, psykiskt sjuka, antisociala eller ha en annan kulturell bakgrund än den svenska.¹⁸² Men kanske håller denna bild på att luckras upp, eller förändras på grund av att vad som utgör en våldtäkt de facto förändrats rent juridiskt och att fler därför kan vara våldtäktsmän. Brå intervjuade poliser i samband med att samtyckeslagen trätt i kraft och sammanfattade en del av polisernas synpunkter under rubriken ”Den tilltalade förstår inte alltid vad han gjort fel” så här:

[...] även många av de misstänkta kan väcka sympati hos poliserna; de är inga tuffingar utan ofta unga killar som varit berusade och inte förstått vad målsäganden ville. Många av dem är jätteledsna och förstår inte vad de är anklagade för, och de har inte haft kontakt med rättsväsendet tidigare. Flera poliser tar upp att denna typ av ärenden kan kännas svåra att arbeta med, eftersom utredningen kan få så långtgående följder: den misstänkte riskerar att både bli häktad och dömas till ett långt fängelsestraff för ett mycket stigmatiserande brott.¹⁸³

Ska det här förstås som att den förändrade rättsliga diskursen tvingar oss att omvärdera bilden av vem som är en våldtäktsman? Eller är det snarare ett utslag av en historiskt rotad uppfattning där våldtäktsmannen urskuldas eller privilegieras?¹⁸⁴

¹⁷⁸ Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2019, s. 8, Andersson, 2019, s. 108, Gavey, 2019, s. 249. Jämför Edgren, 2019, s. 60 och Ekström, 2009, s. 152. Se även Ekström, 2005, s. 721 om att berättaren bedöms minst lika mycket som berättelsen.

¹⁷⁹ Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2019, s. 8. Jämför Ekström, 2009, s. 152.

¹⁸⁰ Jämför Ekström, 2005, s. 704.

¹⁸¹ Se Edgren, 2019, ss. 52, 53, Gavey, 2019, s. 251, Bladini & Svedberg Andersson, 2020, s. 101, Lövkrona, 2009, ss. 40, 41, Ekström, 2009, ss. 154, 155 och Andersson, 2009, s. 183.

¹⁸² Edgren, 2019, s. 55, Lövkrona, Den våldsamme mannen, 2009, ss. 17, 18. Jämför Ekström, 2005, s. 717 not 21.

¹⁸³ Brå, Rapport 2020:6, s. 70.

¹⁸⁴ Jämför Andersson & Wegerstad, 2022, ss. 117, 119. Författarna undersöker mål där kvinnor som anklagat män för våldtäkt åtalas för förtal och konstaterar på s. 117 att ”Domarna bidrar [...] till en samhällelig diskurs som privilegierar den skada som en person som pekas ut som förövare drabbas av framför den skada som den som utsatts för sexuellt våld

Om de stereotyper och myter som nämnts här verkar bekanta kan det bero på att det är samma uppfattningar som seglivat hängt sig kvar åtminstone de senaste 70 åren. Se hur Ekström beskriver förhållandena för våldtäktsoffer och gärningsmän under mitten av 1900-talet:

Det fanns, och finns, en oskriven kod som reglerar de anmälade kvinnornas uppträdanden och handlingar som antingen önskvärda eller anstötliga [...]. I enlighet med denna ordning var det vid tiden för den förra sekelmitten moraliskt belastande för en kvinna att bege sig ut alltför sent, röra sig längs illa beryktade kvarter eller gator, visa sig intresserad av sprit och cigaretter eller provocerat tilltala eller slå följe med främmande män. Det är tack vare denna kod som det blir meningsfullt för männen att tillskriva de anmälade kvinnorna ett sådant uppträdande, och omvänt, som det blir viktigt för kvinnorna att tillbakavisa beskyllningarna genom att understryka den egna respektabiliteten.¹⁸⁵

Han demonstrerar tydligt varför det är intressant för parterna att tillskriva varandra vissa egenskaper. Det är helt enkelt ett sätt för parterna att hjälpa domstolarna att känna igen en våldtäktsman, ett våldtäktsoffer eller någon som *inte kan vara* en våldtäktsman eller ett våldtäktsoffer. Att parterna hjälper domstolarna så här kan sägas vara för att skapa målsäganden och tilltalade som är bekanta för domarna, karaktärer som domarna kan känna sig trygga och bekväma med att bedöma för att det vet hur de ska identifieras.¹⁸⁶

Det här kan också vara en av anledningarna till att stereotyper fått sådant fäste att de till och med ges utrymme i rättsliga resonemang och maktutövning. Stereotyper kan väcka känslor genom att korrespondera med uppfattningar och föreställningar domare känner sig trygga i. Det hjälper domarna att skapa en logik i det som presenteras för dem. Det här bygger på så kallade bakgrundskänslor, som är något gemene man använder sig av för att orientera sig, utan att egentligen vara medveten om det. Om även domarna förlitar sig på sådana känslor utan att reflektera över det kan det vara svårt att avgöra var gränsen för vad som är juridiskt relevant och inte går.¹⁸⁷ Det blir således dels en fråga om hur väl parterna passar in i domarnas egen uppfattning av hur de bör agera, dels en fråga om vem som väcker domarnas sympati eller antipati genom att korrespondera eller krocka med dessa förutfattade meningar. Exempel på reaktioner som väcker känslor är om den påstådde gärningsmannen verkar ångerfull, eller om hen medger vissa fakta som är till nackdel för

upplever.” Jämför också Bladini & Svedberg Andersson, 2020, ss. 100, 101 där författarna exemplifierar detta med synen på våldtäkt inom äktenskapet. Se vidare Ekström, 2009, ss. 157, 158, Gavey, 2019, s. 248 och Lövkrona, Den våldsamme mannen, 2009, s. 17.

¹⁸⁵ Ekström, 2005, s. 707.

¹⁸⁶ Jämför Ekström, 2009, s. 157, Wallin, Uhnöo, Wettergren, & Bladini, 2021, s. 13, Bladini, 2013, s. 374 och Ekström, 2005, ss. 716, 719, 724. Se också Ekström, 2005, s. 708 om att väcka associationer.

¹⁸⁷ Wallin, Uhnöo, Wettergren, & Bladini, 2021, ss. 5, 6, 18, Bladini, 2013, s. 208.

honom själv. Sådana ageranden har visat sig stärka domstolarnas förtroende för gärningsmannen.¹⁸⁸ Det här ska vi undersöka lite närmare i nästa kapitel.

4.2 Domarens roll – länken mellan teori och praktik

Något vi jurister ofta inbillar oss själva (och andra) är att vi är totalt objektiva och neutrala i vår yrkesutövning.¹⁸⁹ Objektivitet är ett ledord inom all juridik, i synnerhet för de som skapar eller tillämpar rätten, och den anses vara en grundläggande förutsättning för att uppnå rättvisa.¹⁹⁰ I situationer av maktutövning, så som när staten genom domstolarna avgör vem som är en brottsling, förväntas det att maktutövningen sker på ett objektivt sätt för att resultatet ska anses godtagbart. Men är det så enkelt? Moa Bladini uttrycker träffande i sin avhandling att

Skenet av objektivitet är en nödvändig förutsättning för att legitimera den dömande verksamheten. Samtidigt bidrar detta sken till att osynliggöra förgivettagna föreställningar om och värderingar av verklighetens beskaffenhet.¹⁹¹ [...] [Värderingar] osynliggörs med hjälp av den traditionella synen på objektivitet genom att de görs naturliga, neutrala och normala och på så sätt byggs in i de system inom vilka de verkar.¹⁹²

Att domare påverkas av icke-juridiska faktorer i sitt dömande är idag ett mer eller mindre accepterat faktum.¹⁹³ Med tanke på att domare, sin ansvarsfulla yrkesroll till trots, samtidigt är privatpersoner med egna tankar och känslor påverkas de ofrånkomligen av dem öden de sätts att döma över. De påverkas av den kultur och de värderingar som finns omkring dem, medvetet eller omedvetet. De existerar inte i ett vakuum utan är själva del av den verklighet de samtidigt bidrar till att forma. Inte minst våldtäktsmål, som handlar om mellanmänniska relationer och är något alla i någon mån kan relatera till, berör.¹⁹⁴ Det som är det viktiga är kanske inte att domare förblir oberörda, utan snarare att de förstår hur och varför de berörs. Att de är medvetna om vilka erfarenhetssatser och känslor de grundar sina bedömningar på.¹⁹⁵ Ofta är de värderingar som läggs till grund för resonemangen underförstådda och tas för självklara.¹⁹⁶ När blir det ett problem?

¹⁸⁸ Se Wallin, Uhnöo, Wettergren, & Bladini, 2021, ss. 13-15, 17, 18.

¹⁸⁹ Leijonhufvud, 2011, s. 315.

¹⁹⁰ Bladini, 2013, ss. 19, 20.

¹⁹¹ Bladini, 2013, s. 18. Jämför Andersson, 2019, s. 102 där författaren pratar om diskurser i rättstillämpningen som "apparently objective and common sense-oriented".

¹⁹² Bladini, 2013, s. 40.

¹⁹³ Leijonhufvud, 2011, s. 315. Se hur Dahlman, Pettersson, & Sarwar i *Är det sant att lekmanndomare påverkas av juridiskt irrelevanta omständigheter, men inte juristdomare?*, 2017/18 genom ett vetenskapligt experiment om kognitiv bias visar att både lekmanndomare och juristdomare påverkas av juridiskt irrelevanta omständigheter.

¹⁹⁴ Leijonhufvud, 2011, s. 315, Dahlman & Korths Aspegren, 2018, ss. 337, 338, Leijonhufvud, 2004, s. 726.

¹⁹⁵ Dahlman & Korths Aspegren, 2018, s. 339.

¹⁹⁶ Andersson, 2004/05, s. 227.

Om det påverkar bevisvärderingen på ett oförutsebart sätt är det ett problem ur en rättssäkerhetssynpunkt.¹⁹⁷ Jag har tidigare nämnt att domstolarnas bevisvärdering fått utstå kritik. Ett område där bevisvärderingen framstått som godtycklig är i fråga om hur målsägandens uppgifter behandlats. Målsäganden som har dröjt med att polisanmäla händelsen har traditionellt blivit starkt ifrågasatta av domstolarna.¹⁹⁸ Det har också ofta framförts att målsäganden som är konsekventa i sina redogörelser över vad som hänt anses mer trovärdiga än målsäganden som ändrar sina utsagor. Vad grundar sig det antagandet på? Genom forskning har det visat sig finnas svagt stöd för en sådan uppfattning. HD har så småningom frångått en sådan bedömning av trovärdighet, men det synliggör hur vissa saker tas förgivet som sanningar utan att egentligen vara grundade på fakta.¹⁹⁹ Det visar också hur svårhanterlig och godtycklig bevisvärdering riskerar att vara.²⁰⁰ Vad får det här för effekter? Även om våldtäktsoffer gång på gång uppmanas och uppmuntras att anmäla brott är det tänkbart att domstolarnas resonemang kan verka avskräckande.²⁰¹ Hur parterna bemöts under rättsprocessen är av enorm betydelse både för att brott ska anmälas och för att brott ska kunna utredas på ett tillfredsställande och rättvisande sätt.²⁰²

Ett annat exempel på hur känslor och erfarenheter flyter in, mer eller mindre omedvetet, går att se när bevisningen i sig inte är tillräcklig att grunda en bedömning på. Då får parternas egna utsagor en ännu större betydelse, i samverkan med eventuell stödbevisning. Vid sådana tillfällen faller domarna tillbaka på vad de vet om verkligheten; alltså deras egna känslor, värderingar och erfarenheter. Hur passar det som kommer fram deras egen förståelse av hur ett våldtäktsoffer bör reagera till exempel? Denna del av dömandet skapar utrymme för stereotypa antaganden.²⁰³ Ekström har till och med uttryckt det som att ”[...] den rättsliga verksamheten *förlitar* sig på kulturellt etablerade stereotyper och scenarier.”²⁰⁴ Brå sa i sin undersökning av rättsfall från 2020, angående bedömningen av frivillighet, att ”utgången i fall som dessa kan komma att präglas av de dömande individernas personliga bild av vad som signalerar ett sexuellt intresse.”²⁰⁵ På det här sättet kan det också sägas att det

¹⁹⁷ Jämför Dahlman & Korths Aspegren, 2018, s. 340 om att många anser att beviskravet i tillämpningen de facto skiftar mellan brottstyper som utåt sett utgår från samma beviskrav. Se också Andersson, 2004/05, s. 227.

¹⁹⁸ Andersson & Wegerstad, 2022, s. 103.

¹⁹⁹ Dahlman & Korths Aspegren, 2018, s. 338, NJA 2017 s. 316.

²⁰⁰ Jämför Wegerstad, 2022, s. 126.

²⁰¹ Wegerstad, National Report - Sweden, 2022, s. 252, Jämför Andersson & Wegerstad, 2022, s. 102 där författarna exemplifierar hur villigheten att anmäla påverkas av synen på den som anmäler. Jämför också Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2019, s. 4.

²⁰² Brå, Rapport 2020:6, s. 91, Andersson & Edgren, 2018, s. 204.

²⁰³ Dahlman & Korths Aspegren, 2018, s. 328, Wallin, Uhnöo, Wettergren, & Bladini, 2021, ss. 5, 13. Se Bladini, 2013, s. 208 om att ”erfarenhetssatser utgör ett av de huvudsakliga verktygen i domarnas bevisvärderingsprocess”.

²⁰⁴ Ekström, 2005, s. 705. Min egen kursivering. Se också Ekström, 2005, ss. 722, 723.

²⁰⁵ Brå, Rapport 2020:6, s. 46.

manliga synsättet flätas in i rättsliga resonemang förtäckt som legitima antaganden om världen.²⁰⁶

Att det ibland kan vara svårt för domare att tillämpa rättsreglerna blev synligt efter att samtyckeslagen trätt i kraft. I propositionen till samtyckeslagen uttryckte vissa remissinstanser oro över risken för nedsubsummering, alltså risken att domare framöver skulle komma att tillämpa oaktsamhetsbrottet i BrB 6:1 a istället för BrB 6:1 på grund av osäkerhet,²⁰⁷ och enligt Brås undersökning framstår det som att den farhågan i någon utsträckning besannats.²⁰⁸ Brå drog i sin utredning av effekterna av samtyckeslagen dessutom slutsatsen att domstolarna efter lagändringen lägger större vikt vid hur målsäganden mått efter händelsen, jämfört med att de tidigare ofta avfärdat att det skulle ha något bevisvärde då en målsägandes mående kunde ha sin grund i något annat än en eventuell våldtäkt.²⁰⁹ I samma anda förefaller vissa domstolar vara benägna att ta hänsyn till hur den tilltalade mått och känt i efterhand för att avgöra vilket uppsåt eller vilken inställning som ska tillskrivas denne.²¹⁰ Kanske beror det i någon mån på att domarnas egna erfarenhetssatser om hur parterna bör agera flyter in i dömandet och skapar inkonsekvens i tillämpningen. Det visar hur svårt det kan vara för domare att göra riktiga och enhetliga bedömningar, i synnerhet när bestämmelserna förändras.²¹¹

Det här demonstrerar hur domstolarnas underliggande förförståelser blir ett problem när det begränsar medborgarnas möjlighet till rättvisa. Se hur Ekström kopplar samman stereotyper i domstolarna med vilka som har tillgång till rättvisa:

Rättens egen berättelse, vilken till stor del hämtar sin retoriskt övertygande förmåga just ur de 'sanningar' som kan härledas ur olika kulturella stereotyper, bekräftar relevansen av de föreställningar som knyter vissa brott, offer och misstänkta till varandra. Detta är allvarligt eftersom det i praktiken innebär att alla kvinnor inte kommer i fråga som offer och att alla män inte är lika tänkbara som förövare. Likheten inför lagen riskerar att bli en fråga om vad och vem som mest liknar polisens och rättens föreställningar om den typiska våldtäkten och dess typiska aktörer.²¹²[...] Sammantaget är detta en ekvation som bara går ihop så länge vi accepterar att vissa kvinnor får ett svagare skydd av lagen än andra, samtidigt som vissa män ges en svagare rättsäkerhet än andra.²¹³

²⁰⁶ Jämför Gavey, 2019, s. 250.

²⁰⁷ Prop. 2017/18:177, ss. 21, 46.

²⁰⁸ Brå, Rapport 2020:6, ss. 55, 71, 72, 87, 89.

²⁰⁹ Brå, Rapport 2020:6, s. 42.

²¹⁰ Brå, Rapport 2020:6, s. 55.

²¹¹ Jämför till exempel Brå, Rapport 2020:6, ss. 23-28, Andersson, Edgren, Karlsson, & Nilsson, 2019, s. 10 och Andersson, 2004/05, s. 227.

²¹² Ekström, 2005, s. 723. Se också Ekström, 2009, ss. 158, 159.

²¹³ Ekström, 2005, s. 724.

Det kan emellertid vara värt att fråga sig om det enbart är negativt att känslor och värderingar flyter in i rättsprocessen. Är det alltid synonymt med att vara oprofessionell? Även om objektivitet traditionellt konstruerats som något utomkroppsligt, fritt från känslor, så argumenterar vissa för att emotioner rentav är en nödvändig del av det juridiska arbetet. Det är i själva verket ett krav för att se till att juridiken förankras i verkligheten och för att jurister inte ska tappa fotfästet.²¹⁴ Det är trots allt verkliga människor och liv som påverkas av domarna. Kanske finns det ett mellanting mellan objektivitet och en världsfrånvänd rättsapparat som inte längre känner människorna den är satt att ta hand om. Är det inte en lika viktig del för förtroendet för rättsstaten att den förstår verkligheten så som den ser ut, som att makten utövas med objektivitet?²¹⁵ Att öka allmänhetens förtroende för rättsapparaten är en viktig del av domstolarnas löpande arbete.²¹⁶ Som kort vidrörts ovan kan det argumenteras för att intellektet uppfattas som manligt och att juridiken ofta formas med en manlig utgångspunkt, samt att det kroppsliga och emotionella representeras av det kvinnliga.²¹⁷ Ur den aspekten kan det vara intressant att notera att emotioner ofta anses vara något som inte hör hemma i en domstol. Är det ytterligare en nivå på vilken den kvinnliga upplevelsen utestängs ur de rättsliga forumen?

Det har poängterats att känslor inte är tanklösa krafter utan kan kopplas till tankar och förståelser som kan värderas, alltså som något mer reellt och mindre flummigt.²¹⁸ Detta kommenteras av Andersson och Wegerstad när de skriver: ”Att värdera känslor innebär en bedömning som inte stannar vid individen utan beaktar vad en viss typ av handlingar gör i samhället i vidare mening.”²¹⁹ Jag förstår detta som att det skulle kunna innebära att domarnas känslor och värderingar, som flyter in i dömandet, inte representerar bara dem själva utan i någon mån samhällets känslor för vissa gärningar (åtminstone om vi utgår från att domarna står för mer allmängiltiga uppfattningar som kan sägas vara rådande i den omgivande kulturen). Huruvida dessa värderingar inverkar positivt eller negativt på den fortsatta produktionen av offer och gärningsmän kan diskuteras, men poängen är att det inte bara är domarna själva som kan hållas ansvariga för de känslor som slår igenom. Istället är det uppfattningar som bäddats in i det samhälleliga medvetandet. Igen ser vi hur domstolarna påverkas av de uppfattningar som råder samtidigt som de själva reproducerar dessa uppfattningar genom att ge utrymme för dem i sin dömande verksamhet.²²⁰ Edgren har beskrivit det som att domar ”serve to shape

²¹⁴ Wallin, Uhnö, Wettergren, & Bladini, 2021, ss. 4, 5, Leijonhufvud, 2004, ss. 725, 726, Leijonhufvud, 2011, s. 311.

²¹⁵ Leijonhufvud, 2004, s. 727.

²¹⁶ Prop. 2017/18:177, s. 15.

²¹⁷ Bladini & Svedberg Andersson, 2020, s. 124.

²¹⁸ Andersson & Wegerstad, 2016/17, s. 17, Wallin, Uhnö, Wettergren, & Bladini, 2021, s. 5.

²¹⁹ Andersson & Wegerstad, 2016/17, s. 18.

²²⁰ Bladini, 2013, s. 281, Andersson, 2009, ss. 169, 174, 184.

a social context that in turn shapes them: namely how we understand, interpret, and experience rape.”²²¹

Ekström sammanfattar problematiken väl när han ställer frågan ”Var går gränsen för den rättsliga fantasin och hur inverkar föreställningar om rimligt och orimligt, troligt och otroligt, på polisens och rättens arbete?”²²² För är inte det till stor del vad det gäller när det kommer till kritan – vad kan domstolarna tänka sig? Vad ryms i deras världsbild, och vad faller utanför? Och hur utvecklas fantasin?²²³ I nästa avsnitt kommer jag att redogöra för min egen undersökning av rättsfall, så låt oss ta reda på hur den rättsliga fantasin ser ut idag.

²²¹ Edgren, 2019, s. 48.

²²² Ekström, 2005, s. 704.

²²³ Jämför Ekström, 2005, ss. 705, 721, 722 och Edgren, 2019, s. 56. Apropå fantasi, se Andersson, 2009, s. 174 där Andersson tar upp hur domstolen i ett mål fann invändningen att en man inte var intresserad av intimt umgänge som ”osannolik”, och att domstolen därför skapade en egen hypotes. Ett bra exempel på något som inte rymdes inom den rättsliga fantasin.

5 Rättsfall

5.1 Intresset av rättsfall och vikten av att förstå dem

Varför är det intressant att undersöka rättsfall i ett arbete som det här? Med tanke på att uppsatsen tar sikte på frågor om objektivitet, kommunikation och hur positionerna våldtäktsoffer och våldtäktsman i praktiken konstrueras är domarna av stort intresse eftersom de visar vad som är rättsligt relevant.²²⁴ De synliggör både hur rättsliga bedömningar ska göras, men också vad som ges rättslig betydelse utan att egentligen vara juridiskt relevant. Som Andersson träffande uttrycker det i samband med en analys av rättsfall så förmedlar domstolarna innehåll på ett ”förment neutralt och objektivt sätt och fastslår med sanningsanspråk vilka fakta som anses styrkta.”²²⁵

Varför är det av vikt hur dessa bedömningar presenteras, och att det går att förstå domarna och domskälen? Det är av betydelse dels för de enskilda parter som är del av den specifika processen, dels för samhällets förtroende för rättsväsendet, samt för vilka uppfattningar som reproduceras i samhället genom domarna. Det är därför viktigt att domstolarna har mottagarperspektivet i åtanke när de utformar texterna. Några saker som är bra att tänka på då är att bemöta de argument som förs fram under processen, att bedömningarna motiveras tydligt och att texten är utformad på lättillgängligt sätt, exempelvis genom ett enkelt språk och tydliga rubriker.²²⁶

5.2 Urval och undersökningens tillvägagångssätt

Som jag tidigare redogjort för undersöker jag domar som har den typiska partsuppställningen (manlig tilltalad och kvinnlig målsägande) samt domar som har en atypisk partsuppställning.²²⁷ Jag behandlar endast mål med vuxna målsäganden och endast domar som avser uppsåtlig våldtäkt, alltså våldtäkt enligt BrB 6:1. Brott som bedöms som oaktsam våldtäkt faller utanför det här arbetet. Jag inkluderar inte mål där våldtäkt är ett led i eller konsumeras av annan brottslighet (exempelvis människohandel eller mord) i undersökningen, och i domar som rör flera parallella åtalspunkter studerar jag endast vad som sägs i fråga om våldtäkt och bortser från det övriga. Jag är inte heller

²²⁴ Andersson, 2018, s. 210, Andersson, 2019, s. 103.

²²⁵ Andersson, 2018, ss. 210, 211. Se också Ekström, 2005, ss. 706, 719, 720 och Ekström, 2009, ss. 157, 159.

²²⁶ Björneke, Bohlin, B Hagsgård, & Sundin, 2020, ss. 25-33. För mer information om hur domar bör utformas och varför, se Björneke, Bohlin, B Hagsgård, & Sundin, 2020 i sin helhet. Notera för övrigt att det i rättegångsbalken (RB) 30:5 uppställs vissa formkrav på domar.

²²⁷ Det är här värt att notera att det är svårt att hitta rättsfall med manliga målsäganden. Enligt Brå rör det sig endast om ett tiotal män per år, Brå, Rapport 2020:6, ss. 13, 20.

intresserad av påföljdsbedömningen utan fokuserar på bedömningen i skuldfrågan.

Eftersom jag vill undersöka rättsfall bland annat för att försöka urskilja eventuella förändringar har jag valt ett spann om tio år. Detta gör jag också för att försäkra mig om att inkludera mål från tiden innan respektive efter samtyckeslagen, som innebar en stor förändring för svensk sexualbrottslagstiftning. För att kunna genomföra undersökningen inom ramen för det här arbetet måste jag begränsa omfattningen. Därför har jag valt att använda domar som meddelats under januari till juni 2013 och juli till december 2022.

För att få fram materialet har jag använt Infotorg Juridiks rättsbank och jag gjorde min sökning bland avgöranden på följande sätt. Jag sökte på ”våldtäkt” som fritt sökord och exkluderade mål om våldtäkt mot barn. Jag sökte bland brottmål från alla tingsrätter i Sverige²²⁸ och endast i kategorin referat/notiser/domar, inte bland artiklar. Efter det sorterade jag resultatet så att det senaste målet visades först, och började därefter sälla bland materialet.

När jag sållat bland materialet i enlighet med min redogörelse ovan fick jag fram 49 domar från 2013 och 144 domar från 2022. Efter att ha gått igenom dessa för att se vilka mål som hade en atypisk partsuppställning för att försäkra mig om att dessa inkluderades i mitt material (eftersom jag vill ha så varierad partsuppställning som möjligt för att kunna urskilja hur positionen som våldtäktsman och våldtäktsoffer konstrueras) har jag sedan slumpmässigt valt domar bland dem med typisk partsuppställning. Detta har resulterat i totalt 16 rättsfall – åtta från varje år, varav fem med atypisk partsuppställning.

I de rättsfall där domskälen är vävda, alltså att parters och vittnens utsagor vävs samman med rättens motivering, har jag läst domskälen i sin helhet. I de rättsfall där domarna separerat referat av utsagor och den egna motiveringen har jag läst igenom hela domskälen men huvudsakligen fokuserat på rättens motivering.²²⁹

Baserat på det material som tidigare presenterats i uppsatsen har jag närläst domarna, bland annat med utgångspunkt i traditionella uppfattningar av offer och förövare.

5.3 Resultaten av rättsfallsundersökningen

Målsättningen med min undersökning är som sagts inte att redogöra för gällande rätt eller att söka slutgiltigt fastslå hur domstolarna hanterar dessa

²²⁸ Se förklaring till varför jag endast använder tingsrättsdomar under avsnitt 1.5.

²²⁹ Jämför Andersson & Wegerstad, 2022, s. 107. Se dessutom Andersson, 2009, s. 172 om att det domstolarna presenterar från utsagorna indikerar vad de anser vara relevant, och att detta därför kan vara av viss betydelse att ta hänsyn till.

frågor. Syftet är endast att reda på hur det kan se ut i praktiken och att försöka se eventuella mönster.²³⁰ Mina slutsatser sträcker sig därför inte heller utöver det material som ingår i undersökningen. Det innebär att jag hade kunnat få ett annat resultat om jag gått annorlunda tillväga eller använt mig av andra rättsfall. Med det sagt ska jag nu gå vidare till att presentera mina resultat.

5.3.1 Identifierade diskurser

Diskursen om det typiska offret

För det första tycker jag mig kunna utläsa vad jag kallar för en diskurs om det typiska offret. Detta offer är typiskt i den bemärkelsen att hens agerande stämmer väl överens med de stereotypa uppfattningarna av ett våldtäktsoffer. Det är generellt sett ett offer som gjort motstånd eller på annat sätt varit väldigt tydlig med att hen inte vill delta i handlingen. Om hen inte har agerat som det förväntas (återigen i enlighet med stereotyper om hur ett offer bör agera) så kan hen ge en tillfredsställande förklaring till varför hen handlat på ett så kallat orimligt eller avvikande sätt. Offerpositionen förstärks ofta ytterligare av att vederbörande uppvisat starka känslomässiga reaktioner efter händelsen, och kanske även behövt söka stöd eller professionell hjälp genom terapi eller dylikt.

Värt att notera är att det i dessa fall inte är ovanligt att våldtäktsmannen använt våld vilket ytterligare tydliggör att offret är ett ”klassiskt” våldtäktsoffer. Det kan till och med vara så att delar av våldtäktsoffrets utsaga stöds av våldtäktsmannen genom att denne medgivit vissa delar. Sammantaget är det här en diskurs i vilken det är enkelt för domstolen att identifiera offer och våldtäktsman.²³¹

Diskursen om den tvivelaktiga våldtäktsmannen

Om vi fortsätter på samma tankegångar som i föregående stycke går det vidare att identifiera en kompletterande diskurs, nämligen den om den tvivelaktige våldtäktsmannen. Den här diskursen går också ut på att det är lätt att identifiera personen som en våldtäktsman, och därigenom offret som ett våldtäktsoffer. Den här typen av våldtäktsman har minnesluckor och lämnar

²³⁰ Jämför Andersson, Hans (ord) eller hennes? - En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp, 2004, ss. 41, 42.

²³¹ Stockholms tingsrätts dom den 11 mars 2013 i mål B 1–13 s. 6, 7, Gävle tingsrätts dom den 5 april 2013 i mål B 606–13 s. 3, Nyköpings tingsrätts dom den 19 juni 2013 i mål B 1159–13 s. 16, 17, Kalmar tingsrätts dom den 17 juni 2013 i mål B 1367–13 s. 10, Södertörns tingsrätts dom den 24 juni 2013 i mål B 7308–13 s. 11, Luleå tingsrätts dom den 18 november 2022 i mål B 220–22 s. 9, Varbergs tingsrätts dom den 30 december 2022 i mål B 2407–22 s. 10, Kalmar tingsrätts dom den 3 augusti 2022 i mål B 2206–22 s. 7, Helsingborgs tingsrätts dom den 18 augusti 2022 i mål B 4088–22 s. 9, Göteborgs tingsrätts dom den 20 december 2022 i mål B 17059–22 s. 5, 6, Göteborgs tingsrätts dom den 30 december 2022 i mål B 7348–22 s. 20, Göteborgs tingsrätts dom den 30 december 2022 i mål B 7348–22 s. 14.

förklaringar som förefaller orimliga eller ogenomtänkta. Ibland försöker våldtäktsmannen så tvivel angående målsäganden men misslyckas, och skapar istället ett osympatiskt intryck.²³²

Diskursen om det tvivelaktiga offret

Likt föregående diskurs finns det även en motsvarande diskurs om det tvivelaktiga offret. Den är inte lika vanligt förekommande, men den går att identifiera. Det här är ett offer som ofta har någon bakomliggande problematik, till exempel för att hen har ett drogmissbruk eller lider av psykisk ohälsa i någon form, som gör att hen inte uppfattas som trovärdig. Det är ett offer som presenteras som inkonsekvent och oseriöst. Här återfinns också offer som dröjt med att berätta om händelsen eller att polisanmäla den.²³³

Diskursen om de reflekterande parterna

En annan diskurs som inte heller är lika vanligt förekommande som de två förstnämnda men som ändå går att ana är den jag kallar för diskursen om de reflekterande parterna. Det kan alltså antingen vara ett offer som reflekterar över vad den kunnat göra bättre, eller en våldtäktsman som reflekterar över sitt beteende. De olika parternas reflektioner leder ofta till olika resultat. Det uppfattas som något sympatiskt och förtroendeingivande hos offret. Hos våldtäktsmannen uppfattas det istället som betungande.²³⁴

Diskursen om penetration

Den här diskursen ska jag bara säga något kort om, men jag vill gärna nämna den med tanke på de typiska partstoppställningarna i förhållande till de atypiska partsuppställningarna. Som tidigare nämnts i uppsatsen går det att argumentera för att ett manligt våldtäktsoffer inte känns igen lika lätt om det inte sker någon form av penetration. Det kan därför vara intressant att notera att det i samtliga mål med ett manligt våldtäktsoffer förekommit penetration. Jag uppfattar det som att det är en viktig anledning till varför offret känns igen som just ett offer, och att det också gör att det är svårt att uppfatta någon egentlig skillnad mellan hur domstolarna behandlar offerpositionen beroende av om det är en man eller kvinna som innehar positionen.²³⁵

²³² Värmlands tingsrätts dom den 12 april 2013 i mål B 658–13 s. 6, 7, Gävle tingsrätts dom den 5 april 2013 i mål B 606–13 s. 6, Södertörns tingsrätts dom den 24 juni 2013 i mål B 7308–13 s. 11.

²³³ Mora tingsrätts dom den 25 juni 2013 i mål B 562–13 s. 13, Luleå tingsrätts dom den 18 november 2022 i mål B 220–22 s. 5, Södertörns tingsrätts dom den 6 oktober 2022 i mål B 12850–22 s. 15, 16.

²³⁴ Solna tingsrätts dom den 30 april 2013 i mål B 331–13 s. 37.

²³⁵ Solna tingsrätts dom den 30 april 2013 i mål B 331–13 s. 38, Värmlands tingsrätts dom den 12 april 2013 i mål B 658–13 s. 8, Luleå tingsrätts dom den 18 november 2022 i mål B 220–22 s. 9, Varbergs tingsrätts dom den 30 december 2022 i mål B 2407–22 s. 10.

Övriga synpunkter

Avslutningsvis kan jag även konstatera att det i många av dessa fall funnits ytterligare bevisning, utöver parternas utsagor, som varit relativt stark. Det har varit sådant som DNA-spår, blodspår, läkarintyg, fotografier eller vittnen. En effekt av det är att domstolarna får mindre utrymme för egna antaganden och erfarenheter. Det kan i sin tur kan innebära att stereotypa uppfattningar inte reproduceras i samma omfattning.²³⁶

Med det sagt är mycket av det som framkommit genom de identifierade diskurserna sådant som går att känna i de stereotyper som redogjorts för ovan. Detta kan bero på åtminstone två saker. Dels kan det bero på att det är uppfattningar som är fast rotade och därför återkommer genomgående, dels kan det bero på att jag är beredd på att finna dem och därför lättare identifierar just dem. Jag är medveten om att det är svårt att inte påverkas av de värderingar vi omges av och att de därför i viss mån kan ha påverkat mitt resultat.

²³⁶ Solna tingsrätts dom den 30 april 2013 i mål B 331–13 s. 36, Värmlands tingsrätts dom den 12 april 2013 i mål B 658–13 s. 6, Stockholms tingsrätts dom den 11 mars 2013 i mål B 1–13 s. 5, 6, Gävle tingsrätts dom den 5 april 2013 i mål B 606–13 s. 4, Kalmar tingsrätts dom den 17 juni 2013 i mål B 1367–13 s. 9, Södertörns tingsrätts dom den 24 juni 2013 i mål B 7308–13 s. 11, Luleå tingsrätts dom den 18 november 2022 i mål B 220–22 s. 7, 8, Varbergs tingsrätts dom den 30 december 2022 i mål B 2407–22 s. 10, Ångermanlands tingsrätts dom den 24 november 2022 i mål B 705–22 s. 6, Helsingborgs tingsrätts dom den 18 augusti 2022 i mål B 4088–22 s. 9, Göteborgs tingsrätts dom den 30 december 2022 i mål B 7348–22 s. 13, 21.

6 Analyserande slutsatser

Det har länge sagts att juridiken är utformad baserad på ett manligt synsätt på verkligheten.²³⁷ Lagtexten och rättstillämpningen har därför traditionellt sett utformats med en manlig utgångspunkt – mannens erfarenhet och kunskap om omvärlden och mannens förmågor har legat till grund för brottets uppbyggnad. Exempelvis har rättsapparaten ofta utgått från mannens förutsättningar att försvara sig i en våldtäktssituation, vilket skapat krav på våldtäktsoffret (som de facto i praktiken oftast är kvinnor) som inte matchar det verkliga offrets förutsättningar. Förutsättningarna i den levda verkligheten påverkas bland annat av obalanserade maktförhållanden mellan könen som inte alltid blir synliggjorda och därför förbipasserade, men som ändå har ett reellt inflytande över situationen.²³⁸ Förutom uppfattningen om brottet i sig och vilka krav som rent tekniskt ska ställas på parterna (till exempel genom rekvisiten) påverkar synen på offret och våldtäktsmannen som karaktärer. Eftersom partsuppdelningen traditionellt bestått av ett kvinnligt offer och en manlig gärningsman har synen på könen flutit in i synen på de olika positionerna. Men även om det alltså är kvinnor som influerat bilden av våldtäktsoffret så är det inte kvinnorna själva som format positionen. Det är snarare synen på kvinnor och, om vi igen tar i beaktande att det framför allt är den manliga utgångspunkten som haft makt att skapa och forma rätten och samhället, i synnerhet männens syn på kvinnor. Alltså: våldtäktsbrottet har formats av en manlig syn på människan och omvärlden, offerpositionen har formats av en manlig syn på kvinnor och kvinnlig sexualitet, och våldtäktsmannens position har formats av en manlig syn på män och manlig sexualitet.²³⁹

De här skillnaderna mellan manlig och kvinnlig sexualitet har förklarats på olika sätt. Det har sagts att könen helt enkelt skiljer sig åt av naturen, eller att könens sexuella beteenden varierar beroende av biologiska eller hormonella skillnader.²⁴⁰ Andra har förklarat skillnaderna med psykologiska olikheter, som att män är mer aggressiva och därför lättare triggas av kvinnor, som har en tendens att provocera. Åter andra menar att skillnaden i synen på könen helt är sociala konstruktioner.²⁴¹ Oavsett vad könsskillnader i grunden får anses bero på är det svårt att förneka betydelsen av social inlärning och

²³⁷ Gunnarsson, Svensson, Käll, & Svedberg, 2018, s. 64, Lövkrona, Den våldsamme mannen, 2009, s. 20, Gavey, 2019, ss. 248, 252, Leijonhufvud, 2011, s. 311. Jämför Bladini & Svedberg Andersson, 2020, ss. 121, 122 och Andersson, Hans (ord) eller hennes? - En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp, 2004, s. 28.

²³⁸ Gavey, 2019, s. 251.

²³⁹ Angående det sistnämnda, jämför Lövkrona, 2009, s. 40 där det diskuteras hur manliga åre konstrueras i förhållande till andra män och Lövkrona, Den våldsamme mannen, 2009, s. 23 om hur olika patriarkala strukturer används för att stärka andra patriarkala strukturer, så som heterosexualitet. För exempel på hur patriarkala strukturer stärker heterosexualitetens ställning, jämför även Ekström, 2009, s. 155.

²⁴⁰ Lövkrona, 2009, s. 41, Lövkrona, Den våldsamme mannen, 2009, ss. 12, 14, 15, Ekström, 2009, s. 148.

²⁴¹ Lövkrona, Den våldsamme mannen, 2009, ss. 17, 20.

samhällssynens påverkan. Den förståelsen går att se spår av hos rättsapparaten i och med dess strävan att påverka det omgivande samhället i viss riktning genom exempelvis lagstiftningens normerande verkan.

Vidare skiljer sig våldtäktsbestämmelsens skyddssubjekt en del från vad som gäller inom övriga rättsordningen. Skyddssubjektet är enligt lagtextens konstruktion autonomt och rationellt, i enlighet med övrig straffrätt, men har traditionellt sett utformats som undergivet och osjälvständigt i rättstillämpningen. Lagtexten är utformad med två jämbördiga, rationella parter i åtanke, vilket ytterligare förstärkts genom den nya samtyckeslagen.²⁴² Dessa parter är förmögna att fatta rationella, självständiga beslut och ge uttryck för dessa, men i den levda verkligheten är ofta maktförhållandet mellan parterna och mellan könen högst relevant och har ett verkligt inflytande över individuella situationer.²⁴³ Bestämmelsens subjekt är alltså av en komplex, ambivalent natur. En ytterligare aspekt som bidrar till att bestämmelsen kan uppfattas som komplex och ambivalent är just att den traditionellt sett haft en manlig utgångspunkt, medan det i praktiken framför allt är kvinnor som är offer. Det här kan bidra till att förklara att det uppstår ett glapp mellan juridik och verklighet. Det har ifrågasatts varför ett brott som nästan uteslutande riktas mot kvinnor inte utgår från kvinnors levda verklighet, deras vardag och deras erfarenheter. I det sammanhanget åsyftas kvinnor som grupp, på en strukturell nivå, för att det ska gå att synliggöra maktstrukturer.²⁴⁴

Baserat på min undersökning av rättsfall går det inte att se några större skillnader mellan hur domstolarna beskriver positionerna beroende på vilket kön som innehar respektive position. Det här resultatet kan bero på flera saker. En orsak skulle kunna vara, som förklarats tidigare i uppsatsen, att även om positionerna i grunden är formade utifrån de olika könen, så präglas positionerna så starkt av de stereotyper som redan är formade att positionerna nu därför är fristående, så att säga. Det skulle också kunna bero på att de mål jag undersökt med atypisk partsuppställning fortfarande inkluderar penetration som ett huvudsakligt moment, vilket är i överensstämmelse med hur offerpositionen i grunden är konstruerad.

Utifrån de rättsfall jag undersökt kan jag heller inte se att det skett någon större förändring i domstolarnas sätt att uttrycka sig om de olika positionerna under de senaste tio åren. Stereotyperna kvarstår. Däremot är domarna från 2022 bättre och tydligare utformade vad gäller formalia än de från 2013, och därför mer lättlästa. Värt att notera igen är att det i de flesta målen i min undersökning funnits stark övrig bevisning, vilket också kan bidra till att

²⁴² Bladini & Svedberg Andersson, 2020, ss. 97, 118. Se exempel på hur detta kan komma till uttryck i rättstillämpningen i Wallin, Uhnöo, Wettergren, & Bladini, 2021, s. 10.

²⁴³ Bladini & Svedberg Andersson, 2020, ss. 97, 119, Wallin, Uhnöo, Wettergren, & Bladini, 2021, s. 5, Andersson & Wegerstad, 2016/17, s. 17.

²⁴⁴ Bladini & Svedberg Andersson, 2020, ss. 120, 121, 124, 125, Andersson, 2004, s. 278. Jämför Svedberg, 2013, s. 486.

rättstillämpningen är relativt enhetlig. Domstolarnas utrymme att låta personliga värderingar och erfarenheter flyta in i bedömningarna har helt enkelt begränsats genom den starka bevisningen.

Bilaga A - Lagtext

Lagtext fram till 2018

Den som genom misshandel eller annars med våld eller genom hot om brottslig gärning tvingar en person till samlag eller till att företa eller tåla en annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag, döms för våldtäkt till fängelse i lägst två och högst sex år.

Detsamma gäller den som med en person genomför ett samlag eller en sexuell handling som enligt första stycket är jämförlig med samlag genom att otillbörligt utnyttja att personen på grund av medvetlöshet, sömn, allvarlig rädsla, berusning eller annan drogpåverkan, sjukdom, kroppsskada eller psykisk störning eller annars med hänsyn till omständigheterna befinner sig i en särskilt utsatt situation.

Är ett brott som avses i första eller andra stycket med hänsyn till omständigheterna vid brottet att anse som mindre grovt, döms för våldtäkt till fängelse i högst fyra år. Är brott som avses i första eller andra stycket att anse som grovt, döms för grov våldtäkt till fängelse i lägst fyra och högst tio år. Vid bedömning av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas, om våldet eller hotet varit av särskilt allvarlig art eller om fler än en förgripit sig på offret eller på annat sätt deltagit i övergreppet eller om gärningsmannen med hänsyn till tillvägagångssättet eller annars visat särskild hänsynslöshet eller råhet.²⁴⁵

Nuvarande lagtext

Den som, med en person som inte deltar frivilligt, genomför ett vaginalt, analt eller oralt samlag eller en annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag, döms för våldtäkt till fängelse i lägst tre och högst sex år. Detsamma gäller den som förmår en person som inte deltar frivilligt att företa eller tåla en sådan handling. Vid bedömningen av om ett deltagande är frivilligt eller inte ska det särskilt beaktas om frivillighet har kommit till uttryck genom ord eller handling eller på annat sätt. En person kan aldrig anses delta frivilligt om

- 1. deltagandet är en följd av misshandel, annat våld eller hot om brottslig gärning, hot om att åtala eller ange någon annan för brott eller hot om att lämna ett menligt meddelande om någon annan,*
- 2. gärningsmannen otillbörligt utnyttjar att personen på grund av medvetlöshet, sömn, allvarlig rädsla, berusning eller annan drogpåverkan, sjukdom, kroppsskada, psykisk störning eller annars med hänsyn till omständigheterna befinner sig i en särskilt utsatt situation, eller*

²⁴⁵ BrB 6:1 (SFS 2013:365). Prop. 2017/18:177, ss. 6, 7.

3. gärningsmannen förmår personen att delta genom att allvarligt missbruka att personen står i beroendeställning till gärningsmannen.

Om brottet är mindre grovt, döms till fängelse i lägst sex månader och högst fyra år.

Om ett brott som avses i första stycket är grovt, döms för grov våldtäkt till fängelse i lägst fem och högst tio år. Vid bedömningen av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas om gärningsmannen har använt våld eller hot som varit av särskilt allvarlig art eller om fler än en förgripit sig på offret eller på annat sätt deltagit i övergreppet eller om gärningsmannen med hänsyn till tillvägagångssättet eller offrets låga ålder eller annars visat särskild hänsynslöshet eller råhet.²⁴⁶

²⁴⁶ BrB 6:1 (SFS 2022:1043). Riksdagen: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700#K6 22/4-23.

Källförteckning

Litteratur

- Andersson, U. (2004). *Hans (ord) eller hennes? - En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp*. Lund: Bokbox förlag.
- Andersson, U. (Nr 3-4 2004). Hans våld och hennes vilja - något om ansvar, rättsskydd och våldtäkt. *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland*, ss. 271-278.
- Andersson, U. (Nr 1 2004/05). Hans våld eller hennes vilja? En diskussion om den rättsliga prövningen av våldtäkt. *Juridisk Tidskrift*, ss. 222-229.
- Andersson, U. (2009). Det gränslöst feminina - Kvinnliga kroppar och sexualiteter i rättslig hantering av våldtäkt. i I. L. (red.), *Mord, misshandel och sexuella övergrepp - Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld* (ss. 168-187). Lund: Nordic Academic Press.
- Andersson, U. (2011). Sex och straff. i U. Andersson, C. Wong, & H. Örnemark Hansen, *Festskrift till Per Ole Träskman* (ss. 24-32). Stockholm: Norstedts Juridik.
- Andersson, U. (2018). Det vardagligas frånvaro - En analys av rättsliga narrativ i två samtida våldtäktsfall. i U. Andersson, & H. (. Tolvhed, *Plats för makt - En vänbok till Monika Edgren* (ss. 210-224). Göteborg, Stockholm: Makadam.
- Andersson, U. (2019). The Visible Vagina: Swedish Legal Narratives About Rape Through the Lens of Gender, Place and Vulnerability. i U. Andersson, M. Edgren, L. Karlsson, & G. Nilsson, *Rape Narratives in Motion* (ss. 101-118). Palgrave Macmillan.
- Andersson, U., & Edgren, M. (2018). Vulnerability, Agency and the Ambivalence of Place in Narratives of Rape in Three High-Profile Swedish Cases. *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 197-209.
- Andersson, U., & Wegerstad, L. (Nr 1 2016/17). Sexualbrott – kriminaliserad sexualitet eller sexualiserad kriminalitet? *Juridisk Tidskrift*, ss. 3-18.
- Andersson, U., & Wegerstad, L. (3 2017/18). Det kriminaliserade området för sexuellt ofredande - kroppslig och abstrakt integritet. *Juridisk tidskrift vid Stockholms Universitet* , ss. 652-661.

- Andersson, U., & Wegerstad, L. (2022). Straffsystemets janusansikte - Rättvisa i #metoo-relaterade domar om våldtäkt och förtal. i K. H. H. Ganetz, *Maktordningar och motstånd: Forskarperspektiv på #metoo i Sverige* (ss. 93-123). Nordic Academic Press.
- Andersson, U., Edgren, M., Karlsson, L., & Nilsson, G. (6 2016). Våldtäkt i Sverige 1990-2013: ett historiskt och intersektionellt perspektiv på berättelser om våldtäkt i olika genrer. *Gränsløs. Tidskrift för studier av Öresundsregionens historia, kultur och samhällsliv*, ss. 82-92.
- Andersson, U., Edgren, M., Karlsson, L., & Nilsson, G. (2019). Introductory Chapter: Rape Narratives in Motion. i U. Andersson, M. Edgren, L. Karlsson, & G. Nilsson, *Rape Narratives in Motion* (ss. 1-16). Plagrave Macmillan.
- Andersson, U., Edgren, M., Karlsson, L., & Nilsson, G. (2019). *Rape Narratives in Motion*. Palgrave Macmillan.
- Asp, P., Jareborg, N., & Ulväng, M. (2013). *Kriminalrättens grunder*. Uppsala: Iustus Förlag AB.
- Bernitz, U., Heuman, L., Leijonhufvud, M., Seipel, P., Warnling-Nerep, W., & Vogel, H.-H. (2012). *Finna rätt - Juristens källmaterial och arbetsmetoder*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.
- Björneke, B., Bohlin, F., B Hagsgård, M., & Sundin, M. (2020). *Klarspråk i domar*. Lund: Studentlitteratur AB.
- Bladini, M. (2013). *I objektivitetens sken - en kritisk granskning av objektivitetsideal, objektivitetsanspråk och legitimeringsstrategier i diskurser om dömande i brottmål. [Doktorsavhandling (monografi), Juridiska institutionen]*. Lund: Makadam förlag.
- Bladini, M., & Svedberg Andersson, W. (2020). Swedish rape legislation from use of force to voluntariness - critical reflections from an everyday life perspective. *Bergen Journal of Criminal Law and Criminal Justice*, 95-125.
- Boréus, K., & Bergström, G. (2018). *Textens mening och makt*. Lund: Studentlitteratur AB.
- Brå. (Rapport 2020:6). *Den nya samtyckeslagen i praktiken - En uppföljning av 2018 års förändringar*.

- Dahlman, C., & Korths Aspegren, A. (Häfte 4 2018). Varför är bevisning som uppfyller beviskravet i våldtäktsmål inte tillräcklig i mål om olaga hot? *Svensk*, ss. 327-342.
- Dahlman, C., Pettersson, M., & Sarwar, F. (Nr 2 2017/18). Är det sant att lekmanndomare påverkas av juridiskt irrelevanta omständigheter, men inte juristdomare? *Juridisk Tidskrift*, ss. 362-376.
- Edelstam, H., & Ekelöf, P. O. (2011). *Rättegång - Första häftet*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Edgren, M. (2019). Conditional Vulnerability: Rape Narratives in Swedish Courts, 1990–2014. i U. Andersson, M. Edgren, L. Karlsson, & G. Nilsson, *Rape Narratives in Motion* (ss. 43-70). Plagrave Macmillan.
- Ekström, S. (2002). *Trovärdighet och ovärdighet: Rättsapparaten hanterande av kvinnors anmälan av våldtäktsbrott. Stockholm 1946–1950*. Hedemora: Gidlunds.
- Ekström, S. (Nummer 6 2005). Kajsa bara jamade – om text och undertext i våldtäktsärenden. *JFT*, ss. 704-726.
- Ekström, S. (2009). Last och lust i våldtäktsmål - Stockholm 1946-1950. i I. L. (red.), *Mord, misshandel och sexuella övergrepp - Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld* (ss. 145-167). Lund: Nordic Academic Press.
- Gavey, N. (2019). The Persistence of a Masculine Point of View in Public Narratives About Rape. i U. Andersson, M. Edgren, L. Karlsson, & G. Nilsson, *Rape Narratives in Motion* (ss. 247-256). Palgrave Macmillan.
- Gunnarsson, Å., Svensson, E.-M., Käll, J., & Svedberg, W. (2018). *Genusrättsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur AB.
- Hydén, H. (2021). Rättssociologi: om att undersöka relationen mellan rätt och samhälle. i M. Nääv, & M. Zamboni, *Juridisk metodlära* (ss. 209-240). Lund: Studentlitteratur AB.
- Kleineman, J. (2021). Rättsdogmatisk metod. i M. Nääv, & M. Zamboni, *Juridisk metodlära* (ss. 21-46). Lund: Studentlitteratur AB.
- Leijonhufvud, M. (Häfte 8 2004). Lagen, objektiviteten — och verkligheten. *Svensk Juristtidning*, ss. 725-732.

- Leijonhufvud, M. (2011). Straffrätt - och straffrättare? - i förändring. i U. Andersson, C. Wong, & H. Örnemark Hansen, *Festskrift till Per Ole Träskman* (ss. 308-315). Stockholm: Norstedts Juridik.
- Lövkrona, I. (2009). Den våldsamme mannen. i I. (. Lövkrona, *Mord, misshandel och sexuella övergrepp - Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld* (ss. 9-32). Lund: Nordic Academic Press.
- Lövkrona, I. (2009). Kön och våld - Historiska och kulturella perspektiv. i I. (. Lövkrona, *Mord, misshandel och sexuella övergrepp - Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld* (ss. 33-45). Lund: Nordic Academic Press.
- Svedberg, W. (2013). *Ett (o)jämsällt transportsystem i gränlandet mellan politik och rätt : en genusrättsvetenskaplig studie av rättslig styrning för jämställdhet inom vissa samhällsområden*. Malmö: Bokbox.
- Svensson, E.-M. (2021). Genusrättsvetenskap och juridiska metoder. i M. Nääv, & M. Zamboni, *Juridisk metodlära*. Lund: Studentlitteratur AB.
- Wallin, L., Uhnö, S., Wettergren, Å., & Bladini, M. (2021). Capricious credibility – legal assessments of voluntariness in Swedish negligent rape judgements. *Nordic Journal of Criminology*, 3-22.
- Wegerstad, L. (2015). *Skyddsvärda intressen och straffvärda kränkningar. Om sexualbrotten i det straffrättsliga systemet med utgångspunkt i brottet sexuellt ofredande*. Lund: Media-Tryck.
- Wegerstad, L. (2022). Comparative Essays - Sense and Caution. A Comparative Perspective on Sweden's Negligent Rape Law. i E. Hoven, & T. (. Weigend, *Consent and Sexual Offenses - Comparative Perspectives. Vol 3* (ss. 119-126). E-Bok: Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG.
- Wegerstad, L. (2022). National Report - Sweden. i E. Hoven, & T. (. Weigend, *Consent and Sexual Offenses - Comparative Perspectives. Vol 3* (ss. 251-270). E-Bok: Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG.

Källor

Prop. 1983/84:105. Om ändring i brottsbalken m.m. (sexualbrotten).

Prop. 2017/18:177. En ny sexualbrottslagstiftning byggd på frivillighet.

Prop. 2021/22:231. Skärpt syn på våldtäkt och andra sexuella.

SOU 1953:14. Förslag till brottsbalk.

Övrigt

Brå. *Våldtäkt och sexualbrott*. Tillgängligt på <<https://bra.se/https://bra.se/statistik/statistik-utifran-brottstyper/valdtakt-och-sexualbrott.html>> Besökt den 9/2–23.

Riksdagen. *Brottsbalk (1962:700)*. Tillgängligt på <https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700#K6> Besökt den 22/4–23.

Rättsfall

NJA 2004 s. 176

NJA 2019 s. 668

NJA 2017 s. 316

Rättsfall som ingår i undersökningen

2013

Stockholms tingsrätts dom den 11 mars 2013 i mål B 1–13

Gävle tingsrätts dom den 5 april 2013 i mål B 606–13

Värmlands tingsrätts dom den 12 april 2013 i mål B 658–13

Solna tingsrätts dom den 30 april 2013 i mål B 331–13

Kalmar tingsrätts dom den 17 juni 2013 i mål B 1367–13

Nyköpings tingsrätts dom den 19 juni 2013 i mål B 1159–13

Södertörns tingsrätts dom den 24 juni 2013 i mål B 7308–13

Mora tingsrätts dom den 25 juni 2013 i mål B 562–13

2022

Kalmar tingsrätts dom den 3 augusti 2022 i mål B 2206–22

Helsingborgs tingsrätts dom den 18 augusti 2022 i mål B 4088–22

Södertörns tingsrätts dom den 6 oktober 2022 i mål B 12850–22

Luleå tingsrätts dom den 18 november 2022 i mål B 220–22

Ångermanlands tingsrätts dom den 24 november 2022 i mål B 705–22

Göteborgs tingsrätts dom den 20 december 2022 i mål B 17059–22

Göteborgs tingsrätts dom den 30 december 2022 i mål B 7348–22

Varbergs tingsrätts dom den 30 december 2022 i mål B 2407–22

